

**3^ο Διεθνές Συνέδριο
Αρχαίας Ελληνικής
και Βυζαντινής Τεχνολογίας**

19-21 Νοεμβρίου 2024
ΜΕΓΑΡΟΝ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

**3rd International Conference
Ancient Greek
and Byzantine Technology**

19-21 November 2024
MEGARON THE ATHENS CONCERT HALL

ΟΡΓΑΝΩΣΗ

ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

Το Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρείας Διερεύνησης της Αρχαιοελληνικής και Βυζαντινής Τεχνολογίας (ΕΔΑΒΥΤ) ανέλαβε την ανάρτηση στην ιστοσελίδα της (www.edabyt.gr), σε ψηφιακή μορφή, των εργασιών του 3^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Αρχαιοελληνικής και Βυζαντινής Τεχνολογίας (Αθήνα 19-21 Νοεμβρίου 2024).

Οι εργασίες είχαν γίνει αντικείμενο κρίσεων και σχολιασμού από την Επιστημονική Επιτροπή. Επι πλέον, έγιναν κι άλλες παρατηρήσεις και σχόλια κατά την συζήτηση που ακολούθησε μετά την προφορική τους παρουσίαση στο Συνέδριο.

Οι εργασίες αναρτώνται όπως κατατέθηκαν από τους συγγραφείς μετά την ολοκλήρωση του Συνεδρίου. Οι συγγραφείς φέρουν την ευθύνη του περιεχομένου της εργασίας τους, τόσο ως προς τις απόψεις τους όσο και ως προς την ακρίβεια και την ορθότητα των στοιχείων που παραθέτουν.

The Board of Directors of the Association for Research on Ancient Greek and Byzantine Technology (EDABYΤ) undertook the posting on its website (www.edabyt.gr) of the papers presented at the 3rd International Conference on Ancient Greek and Byzantine Technology (Athens, November 19-21, 2024).

The papers had been subject to reviews and comments by the Scientific Committee. Additionally, further observations and comments were made during the discussion that followed their oral presentation at the Conference.

The papers are posted as submitted by the authors after the conclusion of the Conference. The authors are responsible for the content of their work, both in terms of their views and the accuracy and correctness of the data they present.

3^ο ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
Αρχαίας Ελληνικής και Βυζαντινής Τεχνολογίας
19-21 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2024 ΜΕΓΑΡΟ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΥΔΑΤΟΣ ΤΩΝ ΥΔΡΑΓΩΓΕΙΩΝ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΓΙΑ ΥΔΡΕΥΤΙΚΟΥΣ ΣΚΟΠΟΥΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΚΑΙ ΤΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Δρ. Απόστολος Ε. Παπαφωτίου
Πολιτικός Μηχανικός Ε.Μ.Π., Οικονομολόγος Ε.Κ.Π.Α., e-mail: parafotiouar@yahoo.gr

Εικόνα 1. Η γέφυρα του υδραγωγείου στο Στρογγυλό Νεμέας [Πηγή: Γιάννης Λώλος]

Περίληψη. Τα Υδραγωγεία αποτελούν για τον ρωμαϊκό κόσμο ένα θαύμα κατασκευαστικής τεχνικής και παράδειγμα συνεχούς λειτουργίας Έχουν αποτυπωθεί στον οργανισμό τους οι γνώσεις πολλών επιστημών και έχουν εφαρμοστεί κανόνες της τεχνικής, της τεχνολογίας και των κατάλληλων υλικών. Πέρα από το ορατό τμήμα τους που είναι συνήθως κομψοτέχνημα αρχιτεκτονικής και επαρκές στατικά και τα υπόγεια καλυμμένα τμήματα και τα επιφανειακά είναι δομημένα με σωστό τρόπο με αντοχές στον χρόνο όπως αποκαλύπτεται από τις αρχαιολογικές έρευνες. Το άρθρο διαπραγματεύεται τη διαχείριση των υδραγωγείων με την βοήθεια επιγραφών και της σχετικής νομοθεσίας. Περιορίζεται στο πόσιμο νερό που καλύπτει τις αστικές ανάγκες του

πληθυσμού των πόλεων και τις ανάγκες των δημοσίων λουτρών. Στη διαχείριση εννοούμε όχι μόνο τη γραμμή μεταφοράς του νερού αλλά και τα συνοδά έργα απαραίτητα για την λειτουργία τους. Μεταξύ αυτών οι λεκάνες καθίζησης, οι δεξαμενές για τη λήψη ύδατος και στις καταλήξεις αυτών στις πόλεις τα καστέλλα (*castellis*). Η γνώση που έχουμε ήδη αποκτήσει για την διανομή και την κατανομή του ύδατος των υδραγωγείων στην Ρώμη είναι σε ικανοποιητικό επίπεδο. Χαράσσονται πάνω σε επιγραφές που έχουν αποκαλυφθεί διαγράμματα ροής και μικρότερα δίκτυα τροφοδοσίας νερού για οικίες για οίκους, για επαύλεις. Δεν έχουμε το ίδιο επίπεδο γνώσης της διαχείρισης για την υπόλοιπη αυτοκρατορία. Στην εισήγηση αναφέρονται και αντίστοιχα υδροδοτικά συστήματα στην Κωνσταντινούπολη, Αντιόχεια και Καμπανία από τα οποία προκύπτει ικανοποιητική κατανόηση της μεταφοράς νερού. Ούτε είναι ακόμη σαφής ο ρόλος του αυτοκράτορα και πως επιδρούσε στην διαχείριση των υδάτων στον ρωμαϊκό κόσμο. Ακόμη ο τρόπος με τον οποίον νομοθετούσε για τα θέματα νερού. Από τους υπάρχοντες νόμους επιβάλλεται η προστασία τους και μάλιστα με επιβολή ποινών από ανθρώπινες επεμβάσεις, όπως καλλιέργειες σε μικρή απόσταση από αυτά. Επίσης αναφέρεται έντονα και πολλαπλώς η κλοπή και παράνομη λήψη ύδατος η οποία τιμωρείται και με οικονομικό πρόστιμο ακόμη δε και με κατάσχεση ιδιοκτησίας. Ποινή επιβάλλεται και σε αυτούς που κάνουν υπέρβαση στη επιτρεπόμενη άδεια λήψης νερού που τους έχει διατεθεί από τον αυτοκράτορα.

Λέξεις Κλειδιά: Υδραγωγεία, Επιγραφές, Αυτοκρατορική Νομοθεσία, Αυτοκρατορική πολιτική, νόμοι για το νερό, διανομή και κατανομή ύδατος.

...ἔγωγ' οὖν ἐν τρισὶ τοῖς μεγαλοπρεπεστάτοις κατασκευάσμασι τῆς Ῥώμης, ἐξ ᾧ ν μάλιστα τὸ τῆς ἡγεμονίας ἐμφαίνεται μέγεθος, τὰς τε τῶν υδάτων ἀγωγὰς τίθημα ἰ καὶ τὰς τῶν ὁδῶν στρώσεις καὶ τὰς τῶν ὑπονόμων ἐργασίας οὐ μόνον εἰς τὸ χρῆσιμον τῆς κατασκευῆς τὴν διάνοιαν ἀναφέρων,....

Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς 3.67.5

1. Εισαγωγή

Η πλήρης μελέτη των υδραγωγείων επιβάλλεται να γίνεται κατά διεπιστημονικό τρόπο με τη βοήθεια πολλών επιστημών. Τα υπάρχοντα αρχαία κείμενα, οι αρχαιολογικές ανασκαφές, η ιστορία, η πολιτική διοίκηση, το σύστημα εξουσίας, οι κοινωνικές ανάγκες, στοιχεία υδρολογίας και υδραυλικής είναι απαραίτητες γνώσεις οι οποίες θα διευκολύνουν την σε βάθος μελέτη. Ο τρόπος χάραξης της διαδρομής του υδραγωγείου αποφεύγοντας τα μεγάλα τεχνικά έργα και εξασφαλίζοντας την ίδια – όχι έντονη κλίση- κατά το μήκος της ροής δείχνουν υψηλό επίπεδο τεχνογνωσίας.

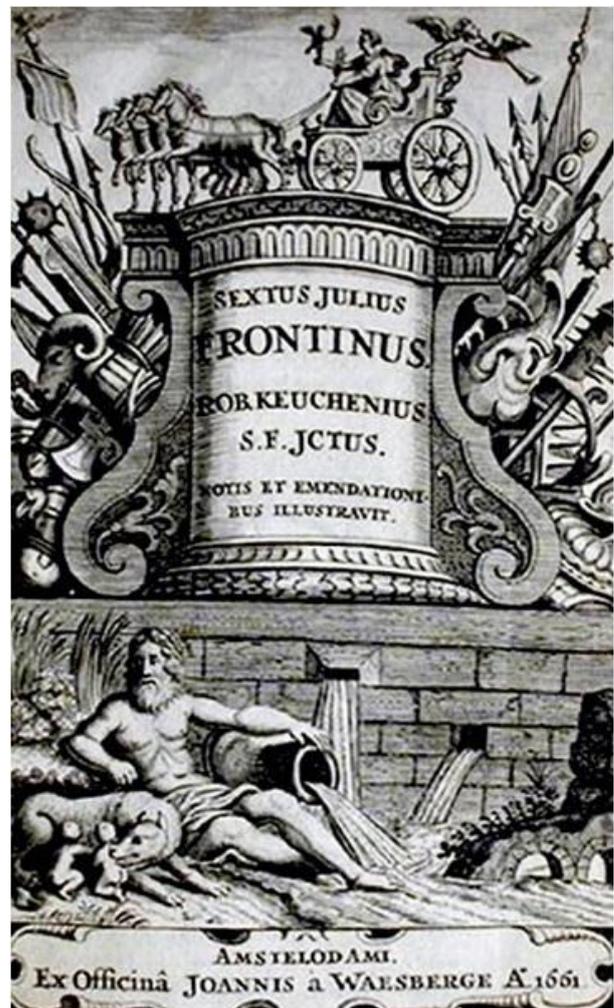
Η διατήρηση των υδραγωγείων και πολλές φορές, των συνοδών έργων βεβαιώνουν την εφαρμοσμένη τεχνολογία με τη καλή γνώση των υλικών και τις αντοχές τους και αποδεικνύουν την στατική επάρκεια. Η εφαρμογή πρακτικών κανόνων της υδραυλικής εξασφαλίζει την συνεχή χρήση τους. Η κατασκευή των υπογείων τμημάτων τους αποδεικνύουν την χρήση της τοπογραφίας, της γεωλογίας και τη πρακτική γνώση στοιχείων της εδαφομηχανικής.

Η συνεχής χρήση των υδραγωγείων δεν θα μπορούσε να γίνει χωρίς κανόνες και κανονισμούς για την χρήση του ύδατος, για την προφύλαξη και διατήρηση τους ως δομήματα. Το μέτρα αυτά προσέλαβαν μορφή νόμου η εφαρμογή των οποίων ήταν

απαραίτητη για τη διαρκή λειτουργία τους. Έτσι η νομοθεσία η οποία περιγράφει γενικά τους κανόνες συμπεριφοράς σε συγκεκριμένο τόπο και δεδομένη ιστορική στιγμή αποτελεί τρόπο προσέγγισης για τη μελέτη των υδραγωγείων. Μεριζεται δε αυτή με κριτήριο την χρονική περίοδο ισχύος όπως αναφέρεται στην παρακάτω εισήγηση για την πρωτοβυζαντινή περίοδο και η οποία έχει ως αντικείμενο το πόσιμο ύδωρ των υδραγωγείων. Βέβαια είχε δημιουργηθεί τους προηγούμενους αιώνες μηχανισμός ελέγχου και πρακτική κατανομής και διανομής νερού που συνεχίστηκαν και την πρωτοβυζαντινή περίοδο.

Τα υδραγωγεία εκτός από την επίλυση του προβλήματος της μεταφοράς νερού για την υδροδότηση των πόλεων και την κάλυψη των αναγκών σε νερό και των λουτρών, ως μεγάλο έργο υποδομής, είχαν και συμβολική σημασία στέλνοντας ένα μήνυμα για την βεβαιότητα κάλυψης των αναγκών των κατοίκων της Ρώμης και των κτήσεων της σε βασικές ανάγκες. Μαζί με άλλα έργα υποδομής όπως ο πολεοδομικός σχεδιασμός, οι δρόμοι, οι γέφυρες, τα δημόσια κτίρια, τα λουτρά έκφραζαν τον πυρήνα του *urbs romana*. Συγχρόνως πρόβαλλαν την γενική κατάσταση της πόλης, τις σχέσεις και επαφές με πλούσιους χορηγούς, με τους ευεργέτες και την αυτοκρατορική αυλή. Ο μεγάλος αριθμός των υδραγωγείων σε όλο το ρωμαϊκό κόσμο δείχνει ότι υπήρχε στρατηγικός σχεδιασμός για τη κατασκευή τους που τουλάχιστον στις πρωτεύουσες και στις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας ο αυτοκράτορας είχε την αποκλειστική αρμοδιότητα.

Τα υδραγωγεία έπρεπε να εξασφαλίζουν σταθερή και συνεχή παροχή νερού έτσι απαιτούσαν καλή κατασκευή που να αντέχει στο χρόνο και συνεχή συντήρηση. Στον ρωμαϊκό κόσμο διατηρούνται πολλά υπολείμματα υδραγωγείων τα οποία ήταν σε χρήση επί εκατοντάδες χρόνια. Μερικά από αυτά ως θαύματα κατασκευαστικής τεχνικής στέκονται λειτουργικά και στις μέρες μας. Το *Aqua Virgo*,¹ στη Ρώμη, το οποίο κτίστηκε το 10 π.Χ. εφοδιάζει με νερό συνεχώς μέχρι και σήμερα την *Fontana Trevi*, στην ομώνυμη πλατεία. Ήταν ένα υδραγωγείο ιδιωτικής χρήσης² που έφερε το όνομα του Αγρίππα και υπήρξε τροφοδότης με ποσότητα 100.000 κ.μ.

Εικόνα 2. Βιβλίο για τον Frontinus του 17ου αιώνα [Πηγή: Robertus Keuchenius]

¹ Alberto Quintavalla, 'Roman Law and Waters: How Local Hydrography, Framed Regulation;', *Water Alternatives*, Volume 15, Issue 2, p. 457-472

² Ben Wilson, *Η ιστορία των πόλεων, της μεγαλύτερης ανακάλυψης του ανθρώπου*, Εκδ. Διόπτρα, Αθήνα 2022, σ.σ. 143, 144.

ημερησίως των μεγάλων λουτρών στη Ρώμη, το οποίο είχε κατασκευάσει ο Μάρκος Αγρίππας³ πολιτικός, στρατηγός και φίλος του Αυγούστου για λογαριασμό του αυτοκράτορα.

Η χρηματοδότηση αυτών των έργων διέφερε. Πολλές φορές ο αυτοκράτορας χρηματοδοτούσε την κατασκευή ως ευεργέτης ή ακόμη τοπικοί και εξωτερικοί χορηγοί, επί πλέον οι δήμοι με ίδια κεφάλαια. Ακόμη ήσαν κεφάλαια που είχαν ληφθεί ως λεία από τις περιοχές που είχαν κατακτήσει.

Ποιος όμως αποφάσιζε τη διανομή και την κατανομή νερού από τα υδραγωγεία και εξασφάλιζε την διαρκή συντήρησή τους με κύριο στόχο την ύδρευση των πόλεων. Τις πληροφορίες αντλούμε από δύο πηγές από τις αρχαιολογικές και τα διασωθέντα αρχαία κείμενα. Από αυτά τα πιο κύρια είναι το βιβλίο του Βιτρούβιου «Περί Αρχιτεκτονικής»⁴ (*De Architectura*) και του Φροντίνου⁵ (*Frontinus*) «Περί υδραγωγείων» (*De Aquidactu*). Ενώ το βιβλίο του Βιτρούβιου χαρακτηρίζεται από θεωρητική αντίληψη το περιεχόμενο του βιβλίου του Frontinus «*De aquaeductu*» έναν αιώνα περίπου αργότερα, αποτελείται από εμπειρικές γνώσεις για θέματα τα οποία αντιμετώπισε κατά την θητεία του ως επιμελητής υδάτων⁶ (*curator aquarum*) στη Ρώμη. Η πρώτη νομοθεσία για τα ύδατα στο ρωμαϊκό κόσμο είναι συγκεντρωμένη στο παραπάνω βιβλίο⁷ του Frontinus το οποίο περιέχει παλαιότερους νόμους για την διαχείριση των υδάτων τον *Lex Quinta*⁸ από το 9 π.Χ και μερικά *senatus consulta* από το 11 π.Χ. Θέματα νερού που αφορούν στην άντληση, μεταφορά, χρήση με τις αντίστοιχες τεχνολογίες και υλικά στο πλαίσιο της υδραυλικής μηχανικής κατά τη ρωμαϊκή εποχή αναπτύσσονται και στον Πλίνιο. Επίσης στον λόγο του Κικέρωνα για τον *Aulus Caecina*

Εικόνα 3. Βιβλίο για τον Vitruvius του 16ου αιώνα [Πηγή: Leon Battista Alberti]

³ Strabo 5.3.8:

⁴ Βιτρούβιου, *Περί Αρχιτεκτονικής*, βιβλίο 9, μετάφραση Παύλος Λέφας, εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 1996.

⁵ Born probably around AD 35 and dying in 103 or 104, he served in the army and as governor of Britain (where he pacified the Welsh), held the consulship three times (in 73, 97 and 100), and in 97 was appointed by Trajan *curator aquarum*, Water Commissioner, at Rome.

⁶ Το 97 μ.Χ. αποδέχθηκε την θέση του επιμελητού των υδάτων (Aq. 1 και 102,17).

⁷ Φροντίνος (Frontinus) «Περί υδραγωγείων» (*De Aquidactu*)

⁸ LEX QUINCIIA DE POENIS EORUM, QUI RIYOS, FISTULAS, CASTELLA, LAGUS AQUARUM PUBLICARUM VIOLAVERTINT VEL CORRUPERINT. έχει ενταχθεί στο βιβλίο του Frontinus Aq. 129.

αναφέρεται η εξουσία και η αρμοδιότητα του πραίτορα για ζητήματα ύδρευσης και αποχέτευσης της πόλης για την αντιμετώπιση των οποίων εκδίδονταν *edicta*.⁹ Ο Βιτρούβιος στο σύγγραμμα του «Περί Αρχιτεκτονικής» το 35-25π.Χ., και σε ιδιαίτερο κεφάλαιο στο 8ο (VIII) βιβλίο και στο 6ο (VI) κεφάλαιο αναφέρεται στο νερό και στην τεχνολογία της ύδρευσης. Στόχος της επιμελητείας του Φροντίνου ήταν η εξασφάλιση νερού στους κατοίκους της Ρώμης, που διακρινόταν για το μεγάλο αριθμό των υδραγωγείων και τα σύνθετα συστήματα διανομής.

Επί Διοκλητιανού στο τέλος του 4ου μ.Χ. αιώνα δημιουργήθηκαν δύο κώδικες που πήραν τα ονόματα από τους συντάκτες τους ο Γρηγοριανός και ο Ερμογενειανός οι οποίοι περιείχαν νομικό υλικό. Θεωρείται ότι πολλοί νόμοι από τους άνω κώδικες μετεφέρθησαν στους επόμενους κώδικες, στον Θεοδοσιανό. (5ος αι. μ.Χ) και κυρίως στον Ιουστινιάνειο κώδικα (6ος αι. μ.Χ). και μεταξύ αυτών είναι εύλογο να δεχθούμε ότι αφορούσαν και σε θέματα νερού.

Οι νόμοι για το νερό αποτελούσαν ένα κώδικα συμπεριφοράς και επίλυσης των προβλημάτων που δημιουργούνταν και συγχρόνως ήσαν κανονισμοί καλής λειτουργίας των υδραγωγείων και εξασφάλισης της προστασίας και της συνεχούς λειτουργίας τους.

Η παράνομη άντληση νερού από τα υδραγωγεία ήταν σημαντικό πρόβλημα όλων των εποχών σε ολόκληρη την αυτοκρατορία.¹⁰

2. Επιγραφές

2.1 Επιγραφικές Μαρτυρίες

Η πινακίδα και το χαρακτηριστικό κείμενο πάνω σε αυτή προκαλεί την λειτουργία της θύμησης και μέσω αυτής το τεχνικό έργο γίνεται τεχνικό κατόρθωμα με μεγάλη επίδραση στο περιβάλλον και επέμβαση στο ανάγλυφο. Συγχρόνως εκφράζει το πνεύμα της εποχής ως πράξη ενημέρωσης του πληθυσμού και χειρονομία ευεργετισμού εκ μέρους της εξουσίας σε αυτό.

Οι επιγραφές που έχουν αποκαλυφθεί και έχουν ενταχθεί στην αντίστοιχη νομοθεσία αποκαλύπτουν τη δημιουργία ενός πλαισίου λειτουργίας, μη κεντρικού, των έργων υποδομής που είχαν κατασκευαστεί σε όλη την αυτοκρατορία και αναδεικνύουν τον μηχανισμό της λειτουργίας του συστήματος ύδρευσης και άρδευσης. Συγκεκριμένα επιγραφές κυρίως από τη Ρώμη δείχνουν σε μορφή σκαριφήματος τις νόμιμες συνδέσεις με τις ιδιοκτησίες στις οποίες γράφονται τα ονόματα των ιδιοκτητών, για την άντληση νερού, τις ποσότητες άντλησης και τις ώρες λειτουργίας. Με βάση το άνω σχέδιο η λήψη του νερού ως εφαρμογή της σχετικής άδειας μπορούσε να ελεγχθεί εύκολα από τις αρμόδιες υπηρεσίες στις οποίες προΐσταται ο *curator aquarum* (επιμελητής υδάτων).

Μεταξύ των πολλών επιγραφών αναφέρονται οι κάτωθι:

1). Επιγραφή¹¹ από τη Ρώμη με στοιχεία CIL VI 1261 από την εποχή του Αυγούστου, η οποία δεν σώζεται επί του παρόντος στο πρωτότυπο.¹²

⁹ Cicero, Pro Caecina, 36: “*praetor interea, Piso, tanta de re tacebit? quem ad modum te restituat in aedis tuas non habebit? qui dies totos aut vim fieri vetat aut restitui factam iubet, qui de fossis, de cloacis, de minimis aquarum itinerumque controversiis interdicit...*” και Dig, 43, 23, 2 = Βασιλικά, 58, 22, 2.

¹⁰ Από τα 24.413 *quinariae* που μετεφέρθησαν στα υδραγωγεία, μόνο 14.018 θα έφθαναν στην πόλη, εκ των οποίων 9.955 παραδίδονταν εντός πόλεως (Frontinus, De Aquaed., 64.4). *quinaria* μεταξύ 40,6 and 41,5 μ³/μέρα.

Ανήκει στην ειδική κατηγορία των επιγραφών που αφορούν υδραγωγεία (*inscriptiones aquaeductum urbis Romae*) και δείχνει τα ονόματα των δικαιούχων ιδιοκτητών, τον αριθμό των συνδέσεων με το δίκτυο και τον επιτρεπόμενο χρόνο άντλησης νερού. Αποτελεί μια μαρτυρία για τον τρόπο διανομής και κατανομής του νερού. Η άντληση γινόταν πάντοτε από τα καστέλλα ή από ενδιάμεσες δεξαμενές και όχι μετά από διάτρηση του αγωγού. Η χορήγηση της άδειας άντλησης νερού από το δημόσιο καστέλλο (*castellum publicum*) δινόταν αποκλειστικά από τον αυτοκράτορα ή από πρόσωπο στο οποίο είχε μεταβιβάσει την αρμοδιότητα. Φαίνεται όμως ότι ο αυτοκράτορας διατηρούσε αυστηρά το δικαίωμα για τις πόλεις Ρώμη, Κωνσταντινούπολη, *Αύγουστα της Καμπανίας και Αντιόχεια, ειδικά στο προάστιο της Δάφνης* χωρίς να γίνεται σαφές τι ισχύει στις υπόλοιπες πόλεις.

Είναι πιθανόν ότι τα θέματα διαχείρισης του νερού, οργάνωσης και διανομής, σύνδεσης με τα κοινοτικά δίκτυα ρυθμιζόνταν από τις διοικητικές αρχές της περιοχής βάσει τοπικών κανονισμών και πρακτικών. Επί πλέον υπήρχε πάντοτε δυνατότητα ελέγχου για το δικαίωμα έλξης και τις ποσότητες που είχε νόμιμο δικαίωμα ο λήπτης 'όπως πιστοποιείται από την επιγραφή της πόλης Βέροιας της Μακεδονίας του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα. Στο κείμενο της επιγραφής αναφέρεται «*ἀναμέτρηση τοῦ ἀποκείμενου ὕδατος*¹³ από την οποία προκύπτει ο έλεγχος του ύδατος σε ποσότητες και σε χρόνο λήψης στο πλαίσιο της διαχείρισης αυτού.

Το ίδιο συνέβαινε και στον αρχαίο ελληνικό κόσμο, όπως αναφέρεται από τον Πλούταρχο.¹⁴

2). Είναι πολύ χαρακτηριστική η επιγραφή - επιστολή του τέλους 4ου αι. μ.Χ. του προκόνσουλα της Αχαΐας Decimius Secundinus¹⁵ στην πόλη Άμφισσα της Λοκρίδας προς τον curator και defensor Arhissensium που είχε διοικητικές, αστυνομικές και δικαστικές αρμοδιότητες.

Επαρχία : *Αχαΐα* Τόπος: *Άμφισσα, Σάλωνα*

---

¹¹ Πιθανότατα ήταν ένα μαρμάρινο θραύσμα μέτριων διαστάσεων, που βρισκόταν, σύμφωνα με τον συγγραφέα, στον κήπο της S. Maria nell'Aventino, αργότερα το Ιερό της Μάλτας, στη γωνία του λόφου με θέα τη Via Marmorata και την πλατεία

¹² Την ξέρουμε από μερική αναπαραγωγή που βρίσκεται στο έργο των Raffaele Fabretti, *De aquis et aquaeductibus veteris*, Ρώμη το 1680

¹³ *ΕΚΜ*, Α', 41, σ. 141, στίχοι 7- 9: "...[κ]αὶ τοὺς μερισμο[ύς ὡς ἤ] πγόλι[ς αὐτῶ] ἐνέτυχε ἀνεμέτρησε, τὸ ἀπο[κεί]μενον ὕδωρ ἀνα[μετρ]ήσα[ς καὶ] ἐξ αὐτοῦ τὸ λείπον τοῖς βουλευτα[ῖ]ς ἀποδοῦς...".

¹⁴ Πλούταρχος, Θεμιστοκλής: «.....αὐτός ὅτε τῶν Ἀθηναίων ὑδάτων ἐπιστάτης ἦν, ἐλὼν τοὺς ὑφαιρουμένους το ὕδωρ καὶ παροχετεύοντας...».

¹⁵ CIL III, 578, cf. CIL III, p. 1317; ILS 5794; Lerat 1952, II, 111-112; Manino 1984, 107, 124.
publication: CIL 03, 00568 (p 1317) = CIL 03, 14203,25 = D 05794 = FIRA-03, 00079c = AE 2012, +00149 = AE 2018, +00070 EDCS-ID: EDCS-27000442
AE2012=00149=AE 2018+0070

province: Achaia place: Amfissa / Amphissa / Salona

Decim(ius) Secundinus / v(ir) c(larissimus) procons(ul) curat(ori) / et defens(ori) Amfissensium / salutem ut memini non / repurgari modo aquae d/uctum verum etiam indu/ci aquam iusseram confes/tim igitur in veteres cister/nas aqua ut semper cucur/erat inducatur gratia/s agente beatitudini tem/poris et moderationi mea/e Hesperio quod fundus / qui aquam publicam occ/upavit publicus non fit sa(ne) / ne similis interceptio ite/rum fieri possit in cisternis / ipsis lapideo titulo posito un/de aqua veniat adscribite u/t nulla invadendi publicum / ren[h]o<v=Y>at<u=Y>r occasio memo/res eritis perfecta haec / omnia ante diem decimu/m Kalendarum Ianuaria/rum vos ad officium nun/tiare debere opto bene / valeatis

Decim(ius) Secundinus / v(ir) c(larissimus) procons(ul) curat(ori) / et defens(ori) Amfissensium / salutem ut memini non / repurgari modo aquae d/uctum verum etiam indu/ci aquam iusseram confes/tim igitur in veteres cister/nas aqua ut semper cucur/rerat inducatur gratia/s agente beatitudini tem/poris et moderationi mea/e Hesperio quod fundus / qui aquam publicam occ/upavit publicus non fit sa(ne) / ne similis interceptio ite/rum fieri possit in cisternis / ipsis lapideo titulo posito un/de aqua veniat adscribe u/t nulla invadendi publicum / ren[η]o<v=Y>at<u=Y>r occasio memo/res eritis perfecta haec / omnia ante diem decimu/m Kalendarum Ianuaria/rum vos ad officium nun/tiare debere opto bene / valeatis.

Αντικείμενο της επιστολής ήταν η συντήρηση του υδραγωγείου της πόλης από τις φθοροποιές συνέπειες του χρόνου και την επαναφορά στη δημόσια χρήση του νερού που είχε σταματήσει από την παράνομη παροχέτευση ύδατος, που προοριζόταν για την υδροδότηση της πόλης, στο αγρόκτημα ενός πλούσιου πολίτη του Εσπέριου. Στην επιγραφή δεν αναφέρεται το όνομα του αυτοκράτορα ούτε μνημονεύεται αυτό σε όλη την διαδικασία. Απεναντίας τονίζεται ο ρόλος του κυβερνήτη – ανθύπατου στην επιβολή των αναγκαιών μέτρων για την αποκατάσταση του αγωγού και των ποινών για τους παραβάτες. Ίσως η Άμφισσα ανήκει στην ομάδα των τοπικών κοινοτήτων με δικό τους μοντέλο οργάνωσης προστασίας και διανομής του ύδατος και παροχή αδειών λήψης αυτού χωρίς την συμμετοχή του αυτοκράτορα. Από την επιστολή προκύπτει ότι υπήρχε σε λειτουργία δήμος στην Άμφισσα όπως και μία άρχουσα τάξη. Ο νόμος μεταφέρθηκε αργότερα στον Ιουστινιάνειο κώδικα.

3). Στο ίδιο κλίμα κινούνται και δύο προηγούμενες επιγραφές - Ήδικτα¹⁶ που είχαν εκδοθεί στην Έφεσο 250 χρόνια πριν. Το Ήδικτο του προκόνσουλα Aulus Vicirius Martialis που χρονολογείται το 113/114 μ. Χ. και το Ήδικτο του διαδόχου προκόνσουλα Sextus Subrius Dexter Cornelius Priscus που χρονολογείται το 120/121 μ.Χ. για την προστασία του Υδραγωγείου του Aristio στην Έφεσο. Είναι χρονολογικά πολύ κοντά μεταξύ τους, στο τέλος του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα και είχαν προκύψει από αναφορές των Rutelius Bassus and Iulius Maximus, υπευθύνων των υδραγωγείων στον προκόνσουλα Cornelius Priscus οι οποίες ανέφεραν τις εκτεταμένες ζημιές στο υπόγειο τμήμα του υδραγωγείου από τις αγροτικές εργασίες που γινόντουσαν παρανόμως στη ζώνη προστασίας του. Στο τελευταίο Ήδικτο του Cornelius Priscus¹⁷ αναφέρεται ότι για την τήρηση των κανονισμών που αφορούν προβλήματα τροφοδοσίας, συντήρησης και αποκατάστασης των ζημιών υπεύθυνοι είναι οι τοπικοί παράγοντες του υδραγωγείου στην Έφεσο. Και οι επιγραφές αυτές δεν προσφέρουν σαφή κατανόηση του ρόλου του αυτοκράτορα στη διανομή του νερού και στα δικαιώματα λήψης του δημόσιου νερού. Συγχρόνως από το Ήδικτο του Cornelius Priscus προκύπτει ότι η ρωμαϊκή κεντρική διοίκηση προσπάθησε να περιορίσει τη συμμετοχή της στην επίλυση του προβλήματος ενισχύοντας την αρμοδιότητα που είχαν οι τοπικές αρχές.

4). Όσον αφορά τις αρμοδιότητες ο αυτοκράτορας Αναστάσιος¹⁸ το 517 με την απάντησή- νόμο στον Έπαρχο του πραιτορίου Σέργιο έκανε σαφές ότι ο μοναδικός αρμόδιος για τα άνω

¹⁶ Efthymios Kakavogiannis, Amalgamating Greek and Roman Law: The Edicts of Aulus Vicirius Martialis and Sextus Subrius Dexter Cornelius Priscus on the protection of the Aqueduct of Aristio in Ephesus, *Academia.edu*.

¹⁷ .....ένετυχόνμοι Ρουτείλιος Βάσσοσ κα<i> Ίούλιος Μάξιμος έπιμεληται ύδάτων τών .....

¹⁸ CJ.11.43.11CJ.11.43.11: Imperator Anastasius

Divinam dispositionem ab inclitae recordationis principe theodosio super his, qui aquam sibi de publicis aquaeductibus seu fontibus praeberi desiderant, promulgatam hac etiam lege in sua firmitate durare sancimus, quatenus nemo vel in hac sacratissima civitate vel in provinciis sine

θέματα νερού ήταν ο αυτοκράτορας ο οποίος χορηγούσε μέσω του Έπαρχου και των υπηρεσιών του το *sacrum rescriptum* για το δικαίωμα των ιδιωτών να αντλούν νερό από το σύστημα ύδρευσης (*.de publicis aquaeductibus seu fontibus*). Ο νόμος αυτός επανέλαβε τις αρχές του προηγούμενου νόμου του 440-441 των αυτοκρατόρων Θεοδοσίου και Βαλεντινιανού σε επιστολή προς τον Έπαρχο του πραιτορίου Κύρο που περιέχεται στον Ιουστινιάνειο κώδικα *Codex Justinianus*, 11, 43, 5.¹⁹

Για τις άλλες πόλεις τα θέματα νερού επιλύονταν από τις τοπικές διοικητικές αρχές της κάθε περιοχής οι οποίοι στηρίζονταν στις πρακτικές εμπειρίες που είχαν προκύψει διαχρονικά και στους υπάρχοντες νόμους.

3. Νομοθεσία για τη διαχείριση υδάτων

Οι Ρωμαίοι εξασφάλισαν την υδροδότηση των πόλεων και της υπαίθρου με μεγάλα εντυπωσιακά έργα τα υδραγωγεία και αντίστοιχα δίκτυα τα οποία για την καλή λειτουργία τα ενέταξαν σε ένα νομικό σύστημα η τήρηση του οποίου ρύθμιζε με τον καλύτερο τρόπο την καλή λειτουργία τους. Είχαν επηρεαστεί από την αρχαιοελληνική νομοθεσία²⁰ η οποία δεν ήταν ενιαία αλλά κάθε πόλη- κράτος είχε την δικιά της με κοινό όμως στόχο την καλή ποιότητα και την επαρκή ποσότητα για τις καθημερινές ανάγκες. Η νομοθεσία²¹ επεκτείνονταν και στη δημιουργία και ύπαρξη μηχανισμού σε επίπεδο πόλης, μέσω του οποίου εξασφαλιζονταν ο έλεγχος της λειτουργίας, η συντήρηση των τεχνικών έργων, η επιβολή ανάλογων κυρώσεων και προστίμων σε περιπτώσεις παραβάσεων εκ μέρους των χρηστών. Σε μια επιγραφή από την Μυτιλήνη²² σημειώνεται η απαγόρευση δένδρων κοντά στη διαδρομή των υδαταγωγών.

Στον ρωμαϊκό κόσμο το δίκαιο των υδάτων μετά τις κωδικοποιήσεις, αποτελούσε ένα αυστηρά δομημένο ενιαίο νομοθετικό πλαίσιο για όλη την αυτοκρατορία το οποίο όμως δεν παρέκαμπε τους τοπικούς κανονισμούς και τις σχετικές πρακτικές.

---

divinis apicibus de sacro epistularum scrinio more solito edendis et iudicio tuae celsitudinis vel aliis quorum interest intimatis vel intimandis aquam de publico aquaeductu seu fonte trahere permittatur: his, quicumque nostra iussa violaverint seu violari concesserint, denarum librarum auri condemnatione aliaque gravissima indignatione feriendis. * anastas. a. sergio pp. * <a xxx >

¹⁹ CJ.11.43. 5. “*si quis per divinam liberalitatem meruerit ius aquae, non viris clarissimis rectoribus provinciarum, sed tuae praecellentissimae sedi caelestes apices intimare debbit: condemnatione contra illum qui preces moderatoribus insinuare conatur quinquaginta librarum auri et contra universes administratores qui rescriptum per subreptionem elicatum suscipere moliantur proponenda, apparitoribus nihilo minus eorundem virorum clarissimorum provinciae moderatorum animadversionibus pro vigore tui culminis subiugandis: et amplissima tua sede dispositura, quid in publicis thermis, quid in nympheis pro abundantia civium convenit deputari, quid his personis, quibus nostra perennitas indulset, ex aqua superflua debeat impertiri*”

²⁰ Κατά τον Αριστοτέλη (Πολιτικά 1321b, 18-27 και Αθηναίων Πολιτεία 43, 1) ο έλεγχος της υπαίθρου είναι αρμοδιότητα των αγρονόμων, η επιμέλεια της αγοράς των αγορανόμων και η επίβλεψη των οδών, κτισμάτων των αστυνόμων. Στην ευρύτερη τάξη των αστυνόμων υπήρχε μια ξεχωριστή ομάδα επιμελητών των κρηνών, με θητεία ενός έτους.

²¹ Ιδιαίτερη σημασία αποκτούν τα φιλολογικά κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας στα οποία περιέχονται νόμοι για την χρήση και τη διαχείριση των υδάτων. των υδάτων. Μεταξύ αυτών οι «Νόμοι» του Πλάτωνα, Νόμοι Η 844 a-e, ΣΤ 761a-d, 763d, 764b-c.

²² IG XII 2, 4 + IG XII Suppl, p.2 αφορά τη Μυτιλήνη

4. Άρθρα - Νόμοι

4.1 Θεοδοσιανός Κώδικας (*Codex Theodosianus*)

Ο Θεοδοσιανός κώδικας, έλαβε το όνομα από τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Β΄ που προκάλεσε την σύνταξη του. Είναι ένα συμπίλημα νόμων από την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου το 312 μ. Χ. μέχρι τη δική του βασιλεία. Έχει γραφτεί στη λατινική γλώσσα. Αποτελείται από 16 βιβλία, κάθε ένα από τα οποία διαιρείται σε τίτλους και κάθε τίτλος σε διατάξεις-νόμους οι οποίοι καταχωρούνται χρονολογικά. Άρχισε να ισχύει από την 1^η Ιανουαρίου 439. Τα θέματα νερού αντιμετωπίζονται στο 15 βιβλίο με τίτλο «Περί δημοσίων έργων» (*De Operibus Publicis*) και στον δεύτερο (2) τίτλο με ονομασία «Περί Υδραγωγείων» (*De Aquaeductu*) όπου περιέχονται μόνο 9 άρθρα - νόμοι με αντικείμενο το δημόσιο νερό.

Από τον μικρό αριθμό των νόμων και από τον περιορισμένο αριθμό των ζητημάτων που αντιμετωπίζονται προκύπτει προβληματισμός για το πλήθος και για τον ρόλο του αυτοκράτορα στην εφαρμογή τους. Και ενώ ο αυτοκράτορας έχει αυξημένη συμμετοχή στον προηγούμενο τίτλο «Περί δημοσίων έργων» του στον τίτλο 2 είναι πολύ περιορισμένη.

Από τους νόμους τρεις αφορούν σε θέματα της υδροδότησης της Ρώμης (CTh 15. 2. 1.- CTh 15. 2. 5, και CTh 15. 2. 9) και τρεις της Κωνσταντινούπολης (Νέας Ρώμης) (CTh 15. 2. 3, -15. 2. 4, -15. 2. 6,) της οποίας το διοικητικό σύστημα ήταν το ίδιο με αυτό της Ρώμης²³ και είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι ισχύουν οι ίδιοι κανονισμοί. Ένας αναφέρεται στο υδραγωγείο *Aqua Augusta* στην *Campania* (CTh 15.2. 9), ένας άλλος αφορά στην Αντιόχεια (CTh 15.2.2), και ο τελευταίος είναι πολύ μικρός και γενικός (CTh 15.2.7).

Οι νόμοι αφορούν στο πόσιμο δημόσιο νερό και καθόλου στο θαλασσινό. Ο Θεοδοσιανός κώδικας ασχολείται μόνο με τον έλεγχο και την εξασφάλιση των συνθηκών για την αστική υδροδότηση και την διανομή των υδάτων στις πόλεις.

Ο αυτοκράτορας αναφέρεται στην ύπαιθρο μόνο όπου χρειάζεται για να εξασφαλιστεί μέσω των υδραγωγείων η καλή υδροδότηση των πόλεων. Η παράνομη άντληση νερού από τα υδραγωγεία ήταν σημαντικό πρόβλημα όλων των εποχών σε ολόκληρη την αυτοκρατορία. Από τα Ήδικτα που έχουν ενταχθεί στον Θεοδοσιανό και Ιουστινιάνειο κώδικα αναδεικνύονται τα κάτωθι προβλήματα,

1). η διατήρηση του συστήματος τροφοδοσίας νερού εκτός της πόλης, όπως περιέχεται στους νόμους CTh 15.2.4 και CJ 11.43.6.

2). Κανονισμοί για τη χρήση νερού για αρδευτικές ανάγκες, όπως περιέχεται στο νόμο CJ 11.43.10)

3). Διανομή νερού και κατανομή αυτού μέσα στην πόλη, όπως περιέχεται στους νόμους CTh 15.2.3 και CJ 11.43.6.

4). Συντήρηση και χρηματοδότηση του συστήματος τροφοδοσίας ύδατος, όπως περιέχεται στους νόμους CTh 15.1.23 και CJ 8.11.7, και CJ 11.43.7.

---

²³ Dagron Gilbert, *Η Γέννηση μιας Πρωτεύουσας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζης (MIET), Αθήνα, 2000, σ.52-53.

CTh. 15.2.1 (330)

Imp. Constantinus a. ad Maximilianum consularem aquarum. Possessores, per quorum fines formarum meatus transeunt, ab extraordinariis oneribus volumus esse immunes, ut eorum opera aquarum ductus sordibus obpleti mudentur, nec ad aliud superindictae rei onus isdem possessoribus adtinendis, ne circa res alias occupati repurgium formarum facere non occurrant. Quod si neglexerint, amissione possessionum multabuntur: nam fiscus eius praedium obtinebit, cuius neglegentia perniciem formae congesserit. Praeterea scire eos oportet, per quorum praedia ductus com meat, ut dextra laevaue de ipsis formis quindecim pedibus intermissis arbores habeant; observante tuo officio, ut, si quo tempore pullulaverint, excidantur, ne earum radices fabricam formae conrumpant. Dat. XV kal. iun. Gallicano et Symmacho cons. (330 mai. 18). Σχετικά CJ 11.43.1) και CJ 11,43.1,2. Βιβλίο 43, Πανδέκται τόμος Δ, (Corpus Juris Civilis	Αυτοκράτωρ Κωνσταντίνος Αύγουστος στον Μαξιμιλιανό²⁴, Σύμβουλο Διοικήσεως της τροφοδοσίας Υδάτων. (Ρώμης) Είναι επιθυμία μας όπως οι ιδιοκτήτες της γής πάνω στην οποία διέρχεται το υδραγωγείο θα εξαιρούνται από ακραίες υποχρεώσεις, έτσι ώστε με την εργασία τους θα καθαρίζουν τα υδραγωγεία όταν αυτά γεμίζουν από φερτές ύλες. Οι αναφερθέντες ιδιοκτήτες δεν θα υπόκειται σε οποιαδήποτε υποχρέωση υπέρβασης, για να μην απασχολούνται με άλλα ζητήματα και να μην είναι παρόντες για να καθαρίζουν τα υδραγωγεία. Εάν θα αγνοούσαν αυτό το καθήκον θα τιμωρούνται με απώλεια των ιδιοκτησιών καθόσον το οικονομικό κόστος θα επιβληθεί πάνω στην ιδιοκτησία οποιουδήποτε από την αδιαφορία του προέκυψε η ζημιά στα υδραγωγεία. Επί πλέον οι άνθρωποι από τις ιδιοκτησίες των οποίων διέρχεται το υδραγωγείο πρέπει να γνωρίζουν ότι πρέπει να διατηρούν δένδρα δεξιά και αριστερά των υδραγωγείων σε μία απόσταση των 15 ποδιών εκατέρωθεν. Το προσωπικό του γραφείου σας θα επιβάλλει τον κανονισμό κατά τον οποίο εάν αυτά τα δένδρα μεγαλώνουν πολύ γρήγορα θα πρέπει να κόβονται έτσι ώστε οι ρίζες τους δεν θα βλάπτουν τη δομή του υδραγωγείου. Παρεδόθηκε την δεκάτη ημέρα πριν τις καλένδες του Ιουνίου του έτους της θητείας των Γκαλλικάνου και Συμμάχου 18 Μαΐου 330

Ο *IVLIVS MAXIMILIANVS*²⁵ υπήρξε *consularis aquarum* το 330. Επίσης *Vir clarissimus. COMES* στο διάστημα 326/33

²⁴ Ήταν ο επικεφαλής υπηρεσίας που άνηκε στον Έπαρχο της πόλης της Ρώμης, η ύπαρξη της οποίας πιστοποιείται τον 5^ο αιώνα. Δεν υπάρχουν μαρτυρίες ότι αντίστοιχο γραφείο υπήρχε στην Κωνσταντινούπολη.

²⁵ A. H. M. Jones, *The later Roman Empire 284-602, Volume one*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1964, p.575

Είναι ο πρώτος χρονολογικά νόμος του 330 στον Θεοδοσινό και Ιουστινιάνιο Κώδικα. που αναφέρεται στο δημόσιο νερό που τροφοδοτεί τις ρωμαϊκές πόλεις. Στον Ιουστινιάνιο υπάρχουν προγενέστεροι νόμοι που αναφέρονται σε νερό για αγροτική χρήση. Είναι προς διερεύνηση τι συνέβαινε στο διάστημα περίπου των δύο αιώνων από τον Φροντίνο ο οποίος στο βιβλίο του είχε επιληφθεί και περιέγραφε την νομοθεσία για την τροφοδοσία του ύδατος. Μία πιθανή απάντηση θα ήταν ότι περιέχονται στον Γρηγοριανό και Ερμογενειανό κώδικα οι οποίοι περιέχουν αυτοκρατορικές απαντήσεις μεταξύ των οποίων και για την διαχείριση του ύδατος.

Ο νόμος απευθύνεται στον *Maximilianum* Σύμβουλο Διοικήσεως της τροφοδοσίας Υδάτων (*consularem aquarum*) της Ρώμης και ο οποίος ελέγχει την εφαρμογή του. Αφορά δε στους παρόχθιους ιδιοκτήτες του υπάρχοντος υδραγωγείου οι οποίοι είναι υποχρεωμένοι να το καθαρίζουν όταν γεμίζει από φερτά υλικά. Ο καθαρισμός και η επισκευή (*Purgare and reficere*) του αγωγού είναι οι απαραίτητες εργασίες για την διατήρηση του υδραγωγείου. Οι άνω εργασίες αναφέρονται και στο διάταγμα²⁶ για άρδευση που έχει χαραχθεί σε χάλκινη επιγραφή της εποχής του Αδριανού που βρέθηκε το 1993 στο Αγόν Ισπανίας και αποτελεί τμήμα του νόμου *lex rivi Hiberiensis*.

Η υποχρέωση αυτή επιβαρύνει τον κάθε παρόχθιο ιδιοκτήτη αναλογικά με το πρόσωπο της ιδιοκτησίας (*Pro parte sua*). Ακόμη επιβάλλει την φύτευση και καλλιέργεια δένδρων σε απόσταση 15 ποδιών εκατέρωθεν του υδραγωγείου έτσι ώστε οι ρίζες τους να μην προκαλούν ζημιές σε αυτά. Αντίστοιχοι περιορισμοί για την προστασία των υδροδοτικών δικτύων από τις καλλιέργειες και τις αγροτικές εργασίες είχαν ενταχθεί στις τοπικές νομοθεσίες της αρχαίας Ελλάδος. Σε μια επιγραφή από την Μυτιλήνη σημειώνεται η απαγόρευση δένδρων κοντά στη διαδρομή των υδαταγωγών.²⁷ Σε διάταγμα του Αυγούστου το οποίο έχει διασωθεί σε επιγραφή που φυλάσσεται στο *Αρχαιολογικό Μουσείο της πόλης του Venafrō*²⁸ αναφέρεται ζώνη προστασίας του υδραγωγείου σε πλάτος 8 ποδών²⁹ εκατέρωθεν αυτού που ήταν απαραίτητη για την κατασκευή του αγωγού, την μεταφορά των υλικών, την επισκευή και συντήρηση. Δύο χρόνια νωρίτερα το 9 π.Χ. είχε δημοσιευθεί ο νόμος *lex Quinctia*³⁰ που όρισε κατά γενικό τρόπο τη λειτουργία των υδραγωγείων και την τροφοδοσία της Ρώμης με νερό (T. Quintus Crispinus consul populum iure rogavit populusque iure scivit in foro pro rostris aedis Divi Iulii pr. K. Iulias. Tribus Sergia principium fuit. Pro tribu Sex. L. f. Varro primus scivit.....)

Το υδραγωγείο έπρεπε να είναι καθαρό από φερτά υλικά για να μην μειώνεται η παροχή του και συγχρόνως να μην υφίσταται βλάβες από υπάρχοντα, σε μικρή απόσταση, δένδρα. Οποιαδήποτε ζημιά σε αυτό ειδικά στο τμήμα που βρισκόταν στην ύπαιθρο θα μεταφερόταν

²⁶ Francisco Beltrán Lloris, An Irrigation Decree from Roman Spain: "The Lex Rivi Hiberiensis" στο *The Journal of Roman Studies*, Vol. 96 (2006), p. 173.

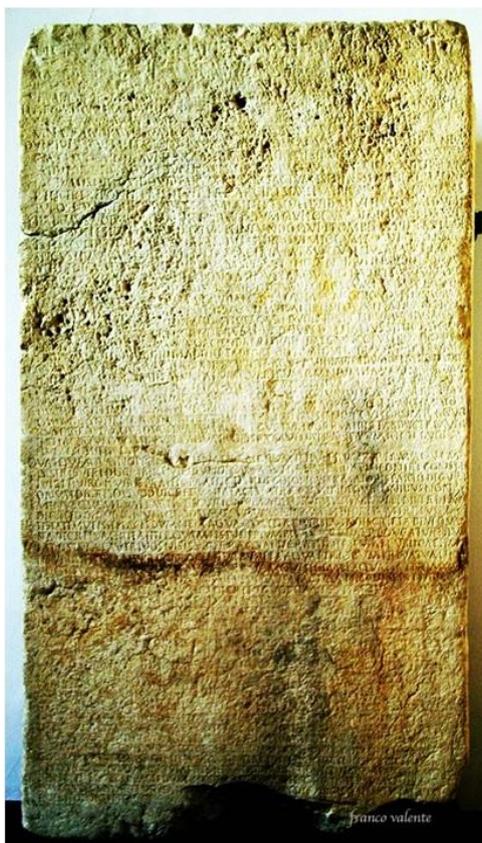
²⁷ IG XII 2, 4 + IG XII Suppl, p.2 αφορά τη Μυτιλήνη

²⁸ Franco Valente, *Το υδραγωγείο του Venafrō και το διάταγμα του Αυγούστου, 2008, Διαδίκτυο.*

²⁹ Johnson, Coleman-Norton & Bourne, *Ancient Roman Statutes*, Austin, 1961, pp. 114-115, n. 136), EDICT OF AUGUSTUS ON THE AQUEDUCT AT VENAFRUM (17-11 BC) , ...*Dextra sinistraque circa eum riuom circaque | ea o[pera, quae eius aqu]ae ducendae causa facta sunt, octonos pedes agrum | [u]jacuo[m esse placet] ; p[e]r quem locum Venafranis eiue, qui Venafranorum | [nomine . . . . .], iter facere eius aquae ducendae operumue eius aquae |.....*

³⁰ L E X Q U I N C I I A DE POENIS EORUM, QUI RIYOS, FISTULAS, CASTELLA, LAGUS AQUARUM PUBLICARUM VIOLAVERINT VEL CORRUPERINT. "έχει ενταχθεί στο βιβλίο του Frontinus Aq. 129.

Εικόνα 6. The Aquaria Table στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Venafro

CTh. 15.2.2 (369-370)

Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus aaa. Fortunatiano comiti rerum privatarum. Aquaeductus, qui dafnensi palatio usum aquae praestat, quorundam aviditate tenuatur adpositis maioribus fistulis, quam ex imperiali largitate meruerunt. Consensu igitur omnium in tribus locis conceptacula reparentur et singulorum nomina modusque servandus tabulis adscribatur, et si ultra licitum aliquem usurpasse constiterit, per singulos obolos librae unius auri dispendiis ingravetur. Et si sacri tenore rescripti aliqui certum modum aquae meruisse noscetur, non prius eidem	Αυτοκράτωρ Βαλεντινιανός Βάλης και Γκρατιανός Αύγουστοι στον Φορτουνατιανό Κόμη του ιδιωτικού θησαυροφυλακείου. (Αντιόχειας) Το υδραγωγείο το οποίο τροφοδοτεί νερό για χρήση στο παλάτι στη Δάφνη³³ μειώνεται σε αυτό το νερό από την πίστη μερικών προσώπων που απλώνουν μεγαλύτερους σωλήνες από αυτούς που τους έχει χορηγήσει η αυτοκρατορική γενναιοδωρία. Για αυτό με βάση τη γενική συμφωνία που αφορά όλα τα μέρη, οι δεξαμενές θα επισκευασθούν σε τρία μέρη, το όνομα κάθε χρήστη και το μέτρο του νερού που παρατηρείται θα γράφεται σε πίνακες και εάν εμφανιζόταν ότι

³³ Στράβων 16, υπέρκεινται τετταράκοντα σταδίους η Δάφνη. ἦταν λίγο πιο ψηλά και σε απόσταση 40 σταδίων. 2. Δάφνη η προς Αντιόχεια Ἰώσηπος, Β. J. 1. 12. 5.

3. Σωζομενός, Εκκλησιαστική Ιστορία, βιβλίο 5, κεφ. 19, (209)...Δάφνη το επίσημον της Αντιοχείας προάσιον, κομά μιν ἄλσει κτταρίσσιων πολλῶν ποκίλειται δε και τοις ἄλλοις φυτοῖς αναμιγξ ταις κτταρίσσις.....

accipiendi potestas aliquatenus tribuatur, nisi adito rectore ex ipso conceptaculo quantitatem quam meruit possit adipisci. Dat. III kal. nov. Antiochiae Valentiniano n. p. et Victore cons. (369 oct. 30?). Σχετικά: Digesta 43,20,1,11 και Digesta 43,20,1,14. και 43,20,3 pr. Ο Φορτουνατιανός (Fortunatianus) υπήρξε κόμης ³¹ ιδιωτικών πραγμάτων στην Ανατολή το διάστημα 370-7. Αναφέρεται από τον Αμμιανό Μαρκελλίνο³² ως παραχοποιός και ενοχλητικός	οποιοδήποτε πρόσωπο οικειοποιείται τη χρήση ποσότητες νερού πέρα από αυτές που του επιτρέπεται θα τιμωρείται με την απώλεια μιας πάουντ χρυσού για κάθε διάμετρο οβολου νερού. Εάν οποιοδήποτε πρόσωπο είναι γνωστό ότι έχει λάβει το δικαίωμα να λαμβάνει μία συγκεκριμένη ποσότητα νερού σύμφωνα με το νόημα ενός μυστικού αυτοκρατορικού εγγράφου, καμία δύναμη δεν θα του δίνεται να κάνει χρήση του εγγράφου παρά μόνο από τον κυβερνήτη από τον οποίον θα ζητήσει την ποσότητα που του δόθηκε από τη συγκεκριμένη δεξαμενή. Δόθηκε την Τρίτη ημέρα πριν από τις καλένδες του Νοεμβρίου στην Αντιόχεια το έτος της θητείας του αυτοκράτορα εκλεγμένου Βαλεντινιανού και του Βίκτωρα 30 Οκτωβρίου 369-370.

Ο νόμος του 369/370 κάνει σαφή πολλά θέματα για την άντληση νερού από τα υδραγωγεία από αυτούς που την δικαιούνταν μετά από τη χορήγηση αυτοκρατορικής άδειας.

1). Διαπιστώνεται υπέρβαση της νόμιμης ποσότητας που δικαιούται από την χορηγηθείσα άδεια. Οι επί πλέον ποσότητες λαμβάνονται από την τοποθέτηση και χρήση μεγαλύτερης διαμέτρου σωλήνα από αυτή που επιτρεπόταν. Η διαπίστωση αυτή αφορά παραβάσεις που παρατηρούνται σε ολόκληρη την αυτοκρατορία.

2). Η λήψη του ύδατος θα γινόταν από τις δεξαμενές οι οποίες συνήθως είχαν τρία μέρη και έπρεπε να επισκευασθούν για να μην έχουν απώλειες.

3). Το όνομα του χρήστη και η ποσότητα νερού που θα ελάμβανε νομίμως θα γραφόταν σε πίνακες οι οποίες θα ήσαν ορατές. Η επιγραφή με στοιχεία CIL VI 1261 που αφορά αντίστοιχη περίπτωση στη Ρώμη είναι χαρακτηριστική και απεικονίζει τον δικαιούχο και την επιτρεπόμενη ποσότητα νερού λήψης. Είναι εύλογο να δεχθούμε ότι η διαχείριση του ύδατος θα γινόταν με αντίστοιχο τρόπο σε όλη την αυτοκρατορία.

4). Ο νόμος επιβάλλει και οικονομικό πρόστιμο σε περίπτωση παρανομίας.

5). Η εφαρμογή του δικαιώματος για την λήψη ύδατος που προκύπτει από χορηγηθείσα αυτοκρατορική άδεια θα γίνεται από τον κυβερνήτη και θα αφορά την συγκεκριμένη ποσότητα από την συγκεκριμένη δεξαμενή.

³¹ A. H. M. Jones, *The later Roman Empire 284-602, Volume one*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1964, p. 368.

³² Ammianus Marcellinus *Historia*, 29, 1, 5 και 29 2, 1.

CTh. 15.2.3 (382)

...Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Clearcho praefecto Urbi. Summas quidem domus, si lavacris lautioribus praesententur, binas non amplius aquae uncias aut, si hoc amplius exegerit ratio dignitatis, supra ternas neutiquam possidere, mediocres vero et inferioris meriti domus singulis et semis contentas esse decernimus, si tamen huiusmodi balneas easdem habere claruerit. Ceteros vero, qui mansionem spatio angustiore sustentant, ad mediae unciae usum tantum gaudere praecipimus neque obreptionem cuiquam patere, ita ut quod tibi paret officium sex librarum auri multa feriat, nisi prodiderit usurpantes et is qui fefellit careat impetrato..... ..... Dat. III kal. nov. Antiochiae Valentiniano n. p. et Victore cons. (369 oct. 30?)..... ..... Σχετική νομοθεσία C.J. 11, 43, 2.	3. Οι Αυτοκράτορες Γρατιανός, Βαλεντινιανός και Θεοδοσίος Αύγουστος στον Κλέαρχο ³⁴ Έπαρχο της Πόλης (Κωνσταντινούπολης) Εάν τα πιο υπέροχα σπίτια διαθέτουν κομπά λουτρά, διατάσσουμε πως δεν μπορούν να έχουν περισσότερες από δύο ίντσες νερού, ή εάν εξαιτίας της υψηλής τάξης, απαιτείται μεγαλύτερη ποσότητα, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να κατέχουν περισσότερες από τρεις ίντσες ο καθένας. Επίσης, διατάσσουμε σπίτια μέτριας ή κατώτερης αξίας να έχουν μιάμιση ίντσα, με την προϋπόθεση ότι εμφανίζεται να διαθέτουν τέτοια λουτρά Διατάσσουμε όλοι οι υπόλοιποι άνθρωποι που διατηρούν σπίτια μικρότερων διαστάσεων να χρησιμοποιούν μόνο μισή ίντσα. Καμία ευκαιρία για συγκαλυμμένη χρήση δεν θα είναι ανοιχτή σε κανέναν. Εάν το προσωπικό γραφείο που υπακούει στις διαταγές σας δεν καταγγείλει τους παράνομους χρήστες, θα του επιβληθεί πρόστιμο έξι rounds χρυσού, και το άτομο που επιδοτήθηκε μέσω εξαπάτησης θα εκχωρήσει τη χρήση όσων επιδοτήθηκε. Παραδόθηκε την δέκατη ημέρα πριν τις καλένδες του Ιουλίου στην Κωνσταντινούπολη το έτος της υπαρχίας των Αντωνίου και Σιαγκρίου. 22 Ιουνίου 382.

Με τον νόμο της 22 Ιουνίου 383, διατάσσεται ο Έπαρχος της Πόλης να περιορίσει την κατανάλωση νερού από τους ιδιώτες που έχουν υδρευτική εξάρτηση από το δημόσιο δίκτυο υδροδοσίας σε αναλογία με το είδος της κατοικίας τους. Ακόμη το δικαίωμα άντλησης του ύδατος χορηγούταν για συγκεκριμένη διάμετρο σωληνώσεων.³⁵ Την εποχή του *Frontinus*, η μονάδα μέτρησης, που ήταν σε χρήση ήταν η *quinaria*, η οποία αντιστοιχούσε στα πέντε τέταρτα του δαχτύλου.³⁶ Η μονάδα αυτή είχε αντικαταστήσει από την εποχή του Βιτρούβιου

³⁴ Ο Κλέαρχος έχει υπηρετήσει στις θέσεις Βικάριος Ασίας, Ανθύπατος Ασίας, δύο φορές Έπαρχος Κωνσταντινούπολης, Ύπατος (372-373, 382-384). Σχετικά: Dagron Gilbert, *Η Γέννηση μιας Πρωτεύουσας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζης (MIET), Αθήνα, 2000, σ. 313.

³⁵ Frontinus, *De aqueductu*, 106.

³⁶ Frontinus, *De aqueductu*, 25: "...Maxime probabile est, quinariam dictam a diametro quinque quadrantum".

τα προηγούμενα μέτρα που ήσαν η *uncia*³⁷ και το *digitus* που παρέμειναν σε χρήση και μετά.³⁸

Ο νόμος καθορίζει την ποσότητα ύδατος που ο καθένας δύναται να έλξει για την οικία του (*aquarum quae dari solitae sunt*). Αυτή εξαρτάται από την επιφάνεια της υδροδοτούμενης οικίας και την πιθανή υπάρχουσα λουτρική εγκατάσταση. Εάν το οίκημα ήταν μεγάλης επιφάνειας και διέθετε πολυτελή λουτρά τότε δικαιούταν να λάβει ποσότητα 2,50 *uncias* - ίντζες. Τα μεσαίου μεγέθους και με υπάρχοντα λουτρά μικρότερης πολυτέλειας ελάμβαναν 1,50 ουγγιά-ίντζα. Τα μικρά κτίσματα δικαιούταν μόνο 0,50 ουγγιά-ίντζα. Η ποσότητα δεν υπολογίζεται ογκομετρικά αλλά με βάση την διάμετρο των σωληνώσεων μέσω των οποίων γινόταν η παροχέτευση του ύδατος από το καστέλλο στην οικία του δικαιούχου. Στο νόμο αυτόν το νερό αν και είναι δημόσιο αγαθό γίνεται στη πράξη μέσον διάκρισης των κατοίκων της πόλεως, με τους πλούσιους να απολαμβάνουν περισσότερες διευκολύνσεις και ευκολίες μιας πιο άνετης ζωής. Εξετάζοντας το κείμενο της επιγραφής . CIL VI 1261, που έχει επισυναφθεί στο άνω τίτλο λαμβάνουμε τις ιδιοκτησίες που τροφοδοτούνται με νερό και τις ποσότητες νερού που εκχωρούνται. Επί πλέον το όνομα του ιδιοκτήτη όπως και ο χρόνος ή οι μέρες τροφοδοσίας της ιδιοκτησίας. Από την επιγραφή η οποία περιέχει το σκαρίφημα του δικτύου και το κείμενο με πλήρη στοιχεία προκύπτει ότι υπήρχε συγκροτημένο πρόγραμμα, οργάνωση .και μηχανισμός τροφοδοσίας και αντίστοιχες υποδομές. Οι επί πλέον ποσότητες από αυτές που δικαιούταν αποτελούσε παράβαση και τιμωρούταν. Υπήρχε πάντοτε δυνατότητα ελέγχου για το δικαίωμα έλξης και τις ποσότητες που είχε νόμιμο δικαίωμα ο λήπτης 'όπως πιστοποιείται και από την επιγραφή της πόλης Βέροιας της Μακεδονίας του 2ου μ.Χ. αιώνα. Στο κείμενο της επιγραφής αναφέρεται «*ἀναμέτρηση τοῦ ἀποκείμενου ὕδατος*»³⁹ από την οποία προκύπτει ο έλεγχος του ύδατος σε ποσότητες και σε χρόνο λήψης στο πλαίσιο της διαχείρισης αυτού.

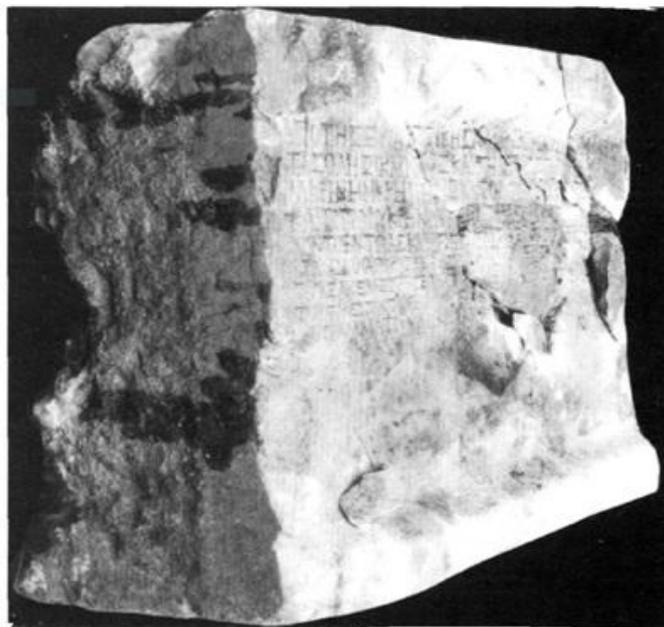
³⁷ Frontinus *De aqueductu*, 24, το μέτρο της ουγγιάς χρησιμοποιούνταν στην περιοχή της Καμπανίας και ήταν μονάδα μέτρησης του μήκους και του όγκου.

³⁸ CIL, XIV, 3676: *aq[(uas... foram(inibus)/tribus primis long(is) sin[g(ulis III s(emis), alt(is)/sing(ulis) digitos decemqui[nque s(emis)];/ supra foramen in libra [regula]/ est quae dimidiam os[tendit]./ dimidium altum digit[os... et]/ dimidium”*

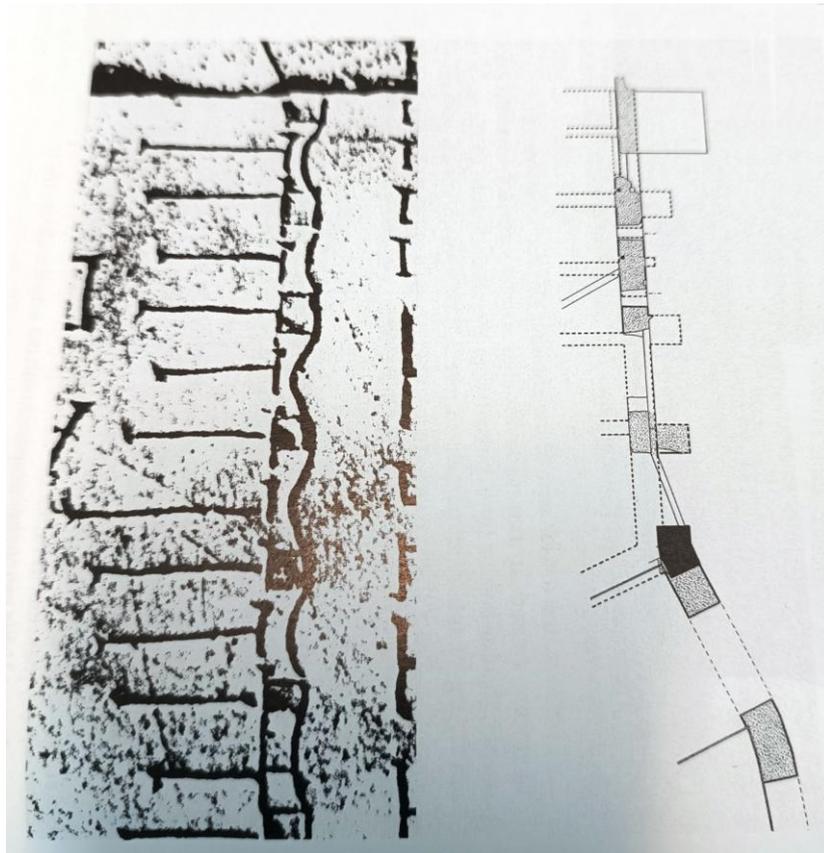
³⁹ EKM, A', 41, σ. 141, στίχοι 7- 9: “...[κ]αι τοὺς μερισμο[ὺς ὡς ἢ] πγόλι[ς αὐτῶ] ἐνέτυχε ἀνεμέτρησε, τὸ ἀπο[κεί]μενον ὕδωρ ἀνα[μετρ]ήσα[ς και] ἐξ αὐτοῦ τὸ λείπον τοῖς βουλευτα[ῖ]ς ἀποδοῦς”.

Εικόνα 9. Γραφιστική αναπαράσταση της Κωνσταντινούπολης με τη θέση των λιμανιών [Πηγή: European Centre for Byzantine and Post-Byzantine Monuments, Fl. Karagianni]

Εικόνα 10. Μαρμάρινη επιγραφή που, μεταξύ άλλων, αναφέρει τους δικαιούχους μιας κρήνης και ρυθμίζει τη χρήση του νερού (Αρχαιολογικό Μουσείο Βέροιας, αριθ. ευρήματος A 919 [Πηγή: Brocas-Deflassieux L.]

Εικόνα 11. Γραμμές ροής από τον κεντρικό αγωγό. [Πηγή: JRA 12, 1999]

CTh. 15.2.4

Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius aaa. Pancratio praefecto Urbi. Si quis de cetero vetiti furoris audacia florentissimae urbis commoda voluerit mutilare aquam ad suum fundum ex aquaeductu publico derivando, sciat eundem fundum fiscalis tituli proscriptione signatum privatis rebus nostris adgregandum. Dat. VIII ... Constantinopoli Timasio et Promoto cons. (389 [?]) Σχετικά: C.J. 11, 43, 4 = Βασιλικά, 58, 19, 2. C.J. 11,43, 6 = Βασιλικά, 58, 19, 3 Codex Justinianus, 11, 43, 5.	4.Οι Αυτοκράτορες Βαλεντινιανός, Θεοδόσιος και Αρκάδιος Αύγουστοι στον Παγκράτιο ⁴⁰ Έπαρχο της Πόλης (Κωνσταντινούπολης). Εάν κάποιος άνδρας στο μέλλον με το θράσος της απαγορευμένης τρέλας του επιθυμεί να καταχραστεί τους τόκους αυτής της δίκαιης Πόλης, εκτρέποντας νερό από ένα δημόσιο υδραγωγείο στο δικό του αγρόκτημα, θα πρέπει να ξέρει ότι το προαναφερθέν αγρόκτημα θα πρέπει να ορίζεται με προγραφή οικονομικού τίτλου και θα πρέπει να προστεθεί στο προσωπικό μας ιδιωτικό «πορτοφόλι». Δόθηκε την όγδοη...στη Κωνσταντινούπολη το έτος της υπαρχίας των Τιμασίου και Προμότου 389-381-382

⁴⁰ Ο Παγκράτιος υπηρέτησε ως κόμης ιδικής περιουσίας, Έπαρχος Κωνσταντινούπολης (381-382).. Σχετικά: Dagron Gilbert, *Η Γέννηση μιας Πρωτεύουσας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζης (MIET), Αθήνα, 2000, σ. 313.

Ο Παγκράτιος⁴¹ (*Pancratius*) υπήρξε έπαρχος της πόλης Κωνσταντινούπολης (*PVC*) στο διάστημα 381-382. Νωρίτερα το 379-80 υπηρέτησε ως κόμης του ιδιωτικού θησαυροφυλακείου (*crp*) της Ανατολής.

Με τον νόμο του 381-383 ζητείται από τον Έπαρχο της Πόλης να προσέχει ιδιαίτερος έτσι, ώστε το νερό του υδραγωγείου να μην μεταφέρεται για άρδευση στο αγρόκτημα ιδιώτη μετά από παράνομη εκτροπή. Συγχρόνως αναφέρεται και η ποινή της κλοπής του ύδατος που θα είναι η μεταφορά της ιδιοκτησίας στην προσωπική ιδιοκτησία του αυτοκράτορα.

Ο ανωτέρω νόμος γίνεται πιο ισχυρός στον μεταγενέστερο κώδικα στον Ιουστινιάνειο καλύπτοντας και άλλα αδικήματα. Στον κώδικα και στο βιβλίο 11, στον τίτλο 43 Περί Υδραγωγείων (*De aquaeductu*), ο οποίος περιέχει 11 κεφάλαια (νόμους), αναφέρονται ακόμη και άλλες περιπτώσεις παραβάσεων στις οποίες επιβάλλονται ποινές και άλλες τιμωρίες. Το υδραγωγείο του Αδριανού⁴² που ήταν το κύριο υδραγωγείο του Βυζαντίου χορηγούσε νερό στο ανατολικό τμήμα της χερσονήσου στο παλιό Βυζάντιο, στο αυτοκρατορικό παλάτι, στα λουτρά του Ζεύξιπου⁴³ και στα λουτρά του Αχιλλέα.

Ένας νόμος (*CJ.11.43.6pr*) στον Ιουστινιάνειο Κώδικα αναφέρεται στην ένταξη του προηγούμενου υδραγωγείου του Αδριανού στο νέο μεγάλο του Βάλεντα και καθορίζει την χρήση των υδάτων αυτού μόνο για τα δημόσια μπάνια και για το αυτοκρατορικό παλάτι με αποκλεισμό των δημοτικών χρήσεων και της άρδευσης. Το υδραγωγείο της Πόλης ήταν το μεγαλύτερο του ρωμαϊκού κράτους το οποίο την εποχή του Βάλεντα περίπου το 373, έφθανε τα 270 χιλ. Είναι πολύ χαρακτηριστική και γλαφυρή η περιγραφή του Γρηγορίου⁴⁴ του Ναζιανζού «... και το άπιστον τούτο έργον, ό ύποχθόνιος και τὸ άέριος ποταμός,(52) και ο λαμπρός στύλος....»,

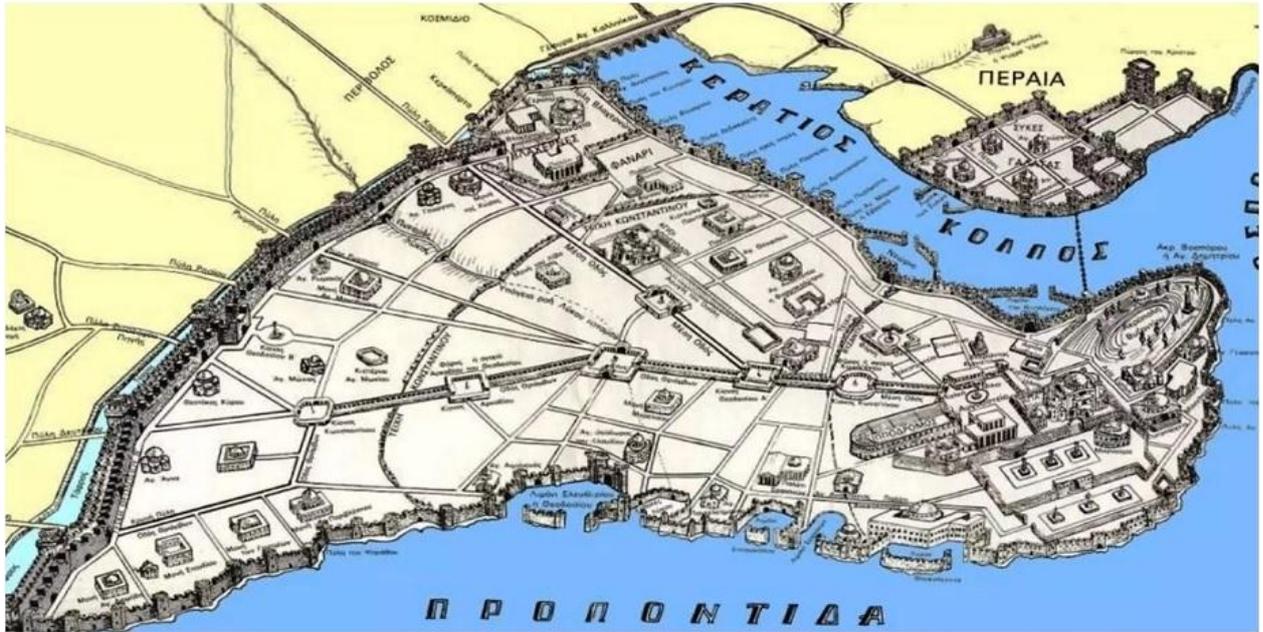
---

⁴¹ A. H. M. Jones, *The later Roman Empire 284-602, Volume one*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1964, p.664.

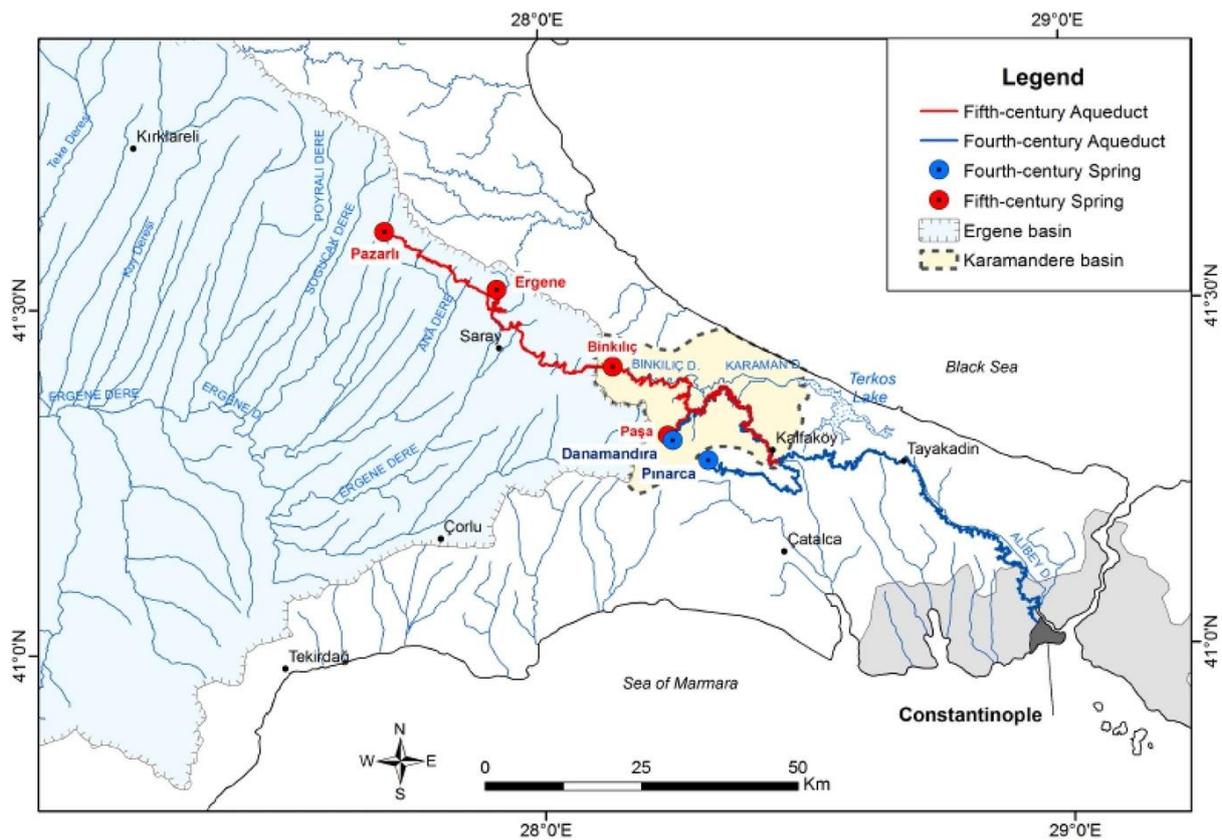
⁴² Ένα Ήδικτο του Θεοδοσίου Β΄ και του Βαλεντιανού CJ 11.42.6, που εκδόθηκε στο διάστημα 439-441 περιόρισε την τροφοδοσία νερού στο αυτοκρατορικό παλάτι και στα δημόσια λουτρά.

⁴³ Jim Crow Ruling the waters: managing the water supply of Constantinople, AD 330–1204, στο *Water Hist* (2012) 4:35–55, σ.38.

⁴⁴ Γρηγόριος ο Θεολόγος, (P.G.) *Patrologiae cursus completus, series Graeca*, Migne, Vol. 36. Λόγος XXXIII, προς Αρειανούς, και εις εαυτόν, p. 221.

Εικόνα 12. Χάρτης Κωνσταντινούπολης Βυζαντινής Περιόδου [Πηγή: Αγγελική Χρόνη – Φιλόλογος]

Εικόνα 13. Υδραγωγείο Κωνσταντινούπολης. Λήψη ύδατος από πηγές [Πηγή: Martin Crapper]

CTh. 15.2.5 (389)

Idem aaa. Albino praefecto urbis Romae. Eos, qui aquae coriam vel olim vel	Οι ίδιοι Αύγουστοι στον Αλμπίνο Έπαρχο της Ρώμης.

nunc per nostra indulta meruerunt, eius usum aut ex castellis aut ex ipsis formis iubemus elicere neque earum fistularum quas matrices vocant cursum ac soliditatem adtemptare. Dat. V kal. septemb. Romae Timasio et Promoto cons. (389 aug. 28). Σχετικά: Codex Justinianus 11, 43, 3	Διατάσσουμε πως όσα άτομα μέχρι τώρα είναι κάτοχοι τίτλων αποθέματος νερού, ή θα γίνουν τώρα κάτοχοι, μέσω μίας ιδιαίτερης χορήγησης της εύνοιας Μας, θα πρέπει να αντλήσουν από τις δεξαμενές ή από τους αγωγούς, και δεν θα διαταράξουν την πορεία της δύναμης των σωλήνων που αποκαλούνται μήτρες. Δόθηκε τη Πέμπτη ημέρα πριν τις καλένδες του Σεπτεμβρίου στη Ρώμη το έτος της υπαρχίας των Τιμασίου και Προμότου. 28 Αυγούστου 389.

Το πλήρες ονομα ήταν *Ceionius Rufius Albinus*.⁴⁵ Υπηρέτησε ως έπαρχος της πόλης της Ρώμης στο διάστημα 389-391. Είχε επίσης υπηρετήσει ως προκόνσουλας ή βικάριος χωρίς να είναι γνωστό σε ποιο μέρος και σε ποιο χρόνο. Περιγράφεται ως ένας μεγάλος λόγιος στην εποχή του.

Αποτελεί ένα βασικό τρόπο για τη διαχείριση του ύδατος και συγκεκριμένα στη λήψη ύδατος από λήπτες που έχουν το δικαίωμα μετά από χορήγηση της απαραίτητης άδειας από τον αυτοκράτορα.

Η άντληση επιβάλλεται να γίνεται κατά δευτερεύοντα τρόπο μόνο από τις δεξαμενές (*ex castellis*) ή από τους αγωγούς του δικτύου και όχι κεντρικά από το κύριο αγωγό. Συγχρόνως αναφέρεται και η αιτία από την οποία επιβάλλεται η απαγόρευση άντλησης νερού για να μην ελαττωθεί η ένταση της ροής.

Ο νόμος αυτός στη νομοθεσία του Ιουστινιανού γίνεται πιο ισχυρός με την επιβολή προστίμων ανάλογα με την προσωπική κατάσταση του παραβάτου και την απώλεια του προνομίου που έκανε χρήση πριν την παρανομία. Συγχρόνως συμπληρώνεται με την απαγόρευση της άντλησης του ύδατος από τα υδραγωγεία που είναι ο κύριος αγωγός μεταφοράς.

CJ. 11.43.3pr.: Imperatores Valentinianus, Theodosius, Arcadius

Eos, qui aquae copiam vel olim vel nunc per nostra indulta meruerunt, usum aut ex castellis aut ex ipsis formis iubemus elicere neque earum fistularum quas matrices vocant cursum ac soliditatem adtemptare vel ab ipso aquaeductu trahere. * valentin. theodos. et arcad. aaa. albino pu. Romae. * <a 389 d. V k. Sept. Romae. Timasio et promotio cons. > 3.

Οι ίδιοι αυτοκράτορες στον Αλμπίνο, Έπαρχο της πόλης της Ρώμης.

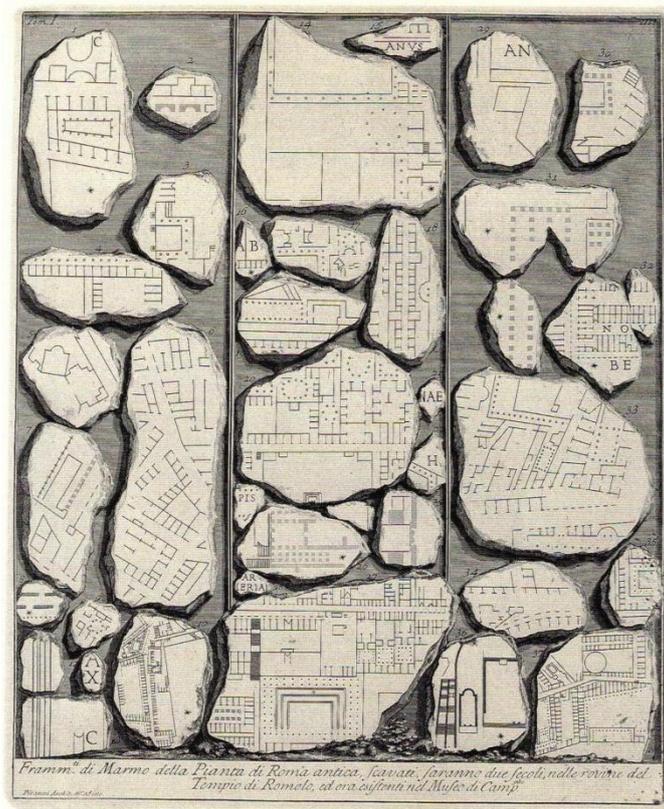
Διατάζουμε εκείνους στους οποίους έχει παραχωρηθεί το προνόμιο της προμήθειας νερού είτε στο παρελθόν είτε πρόσφατα από την εύνοια μας να το προμηθευτούν από τις δεξαμενές (*ex castellis*) ή από τις ίδιες τις πηγές και να μην το πάρουν από τα κύρια κανάλια, ώστε να εκτρέψουν την πορεία τους, ή να μειώσουν την παροχή ούτε θα το αντλήσουν από το ίδιο το υδραγωγείο.

Αν κάποιος πράξει διαφορετικά, όχι μόνο θα χάσει το προνόμιο που απολάμβανε προηγουμένως, αλλά θα τιμωρηθεί αυστηρά, ανάλογα με την προσωπική του κατάσταση.

Ρώμη, την πέμπτη των Καλένδων Σεπτεμβρίου, Τιμασίου και του Προμότου, 389.

⁴⁵ A. H. M. Jones, *The later Roman Empire 284-602, Volume one*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1964, p.38.

Εικόνα 14. Μαρμάρινα κομμάτια σχεδίου αρχαίας Ρώμης
[Πηγή: PIRANESI, The Etchings]

Εικόνα 15. Η τελική δεξαμενή (Castellum) των υδραγωγείων Claudia και Anio Novus στη
Ρώμη
[Πηγή: PIRANESI, The Etchings]

Εικόνα 16. Υδραγωγείο του Κλαυδίου (αρχική φάση) στη Ρώμη
 [Πηγή: THE BUILDING OF THE ROMAN AQUEDUCTS by Esther Boise Van Deman]

CTh. 15.2.6 (395, 396)

Imp. Arcadius et Honorius aa. ad Africanum praefectum Urbi. Quicumque ex aquaeductu magis quam ex castellis aquae usum putaverit derivandum, etiam id quod prius iure beneficii fuerat consecutus amittat. In eum vero pro condicione personae conveniet severissimo supplicio vindicari, qui adversus statuta huius oraculi avidae cupiditatis noluerit frena cohibere, ut privatis indulti meatus mensura famuletur. Proposita III kal. iun. Constantinopoli Olybrio et Probino cons. (395 mai. 29). Σχετικά: C.J. 11, 43, 3. και CTh. 15, 2, 5	Οι Αυτοκράτορες Αρκάδιος και Ονόριος Αύγουστοι στον Αφρικανό⁴⁶ Έπαρχο της Πόλης (Κωνσταντινούπολης).. Εάν κάποιος άνδρας υποθέτει ότι μπορεί να αντλεί νερό από ένα υδραγωγείο παρά από μία δεξαμενή, πρέπει επίσης να στερηθεί το συγκεκριμένο προνόμιο που είχε αποκτήσει παλαιότερα λόγω ειδικής αυτοκρατορικής άδειας. Θα του επιβληθεί η δριμύτερη τιμωρία, σύμφωνα με τη νομική του υπόσταση, εάν αντίθετα με το καταστατικό αυτής της θείκης αυτοκρατορικής απάντησης, είναι απρόθυμος να συγκρατήσει τα γκέμια της απληστίας του, με αποτέλεσμα ένα μεγαλύτερο μέγεθος απο το μέτρο του αγωγού που παραχωρήθηκε σε ιδιώτες να τον εξυτηρετεί . Ανακοινώθηκε τη τετάρτη ημέρα πριν τις καλένδες του Ιουνίου στην Κωνσταντινούπολη το έτος της υπαρχίας των Ολυμπρίου και Προμπίνου 29 Μαΐου 395, 396.

⁴⁶ Ο Αφρικανός υπηρέτησε ως Ανθύπατος Παλαιστίνης, Έπαρχος Κωνσταντινούπολης (396-397). Σχετικά: Dagron Gilbert, *Η Γέννηση μιας Πρωτεύουσας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζής (ΜΙΕΤ), Αθήνα, 2000, σ. 313.

Αρχικά ο Αφρικανός⁴⁷ (*Africanus*) υπηρέτησε ως έπαρχος μιας άγνωστης επαρχίας ίσως της Παλαιστίνης σε μη γνωστό χρόνο. Το διάστημα 396-397 ήταν έπαρχος της Κωνσταντινούπολης.

Ο νόμος αναφέρεται στο υδραγωγείο της Πόλης το οποίο αυτή την εποχή σε μήκος ξεπερνούσε τα 400 χιλ. που ήταν το μεγαλύτερο του αρχαίου κόσμου με υπόγεια, επιφανειακά και υπέργεια τμήματα. Ήταν κατασκευασμένο από λιθοδομή με υδραυλικό κονίαμα με διατομή θολωτή σε ορθογώνιο σε ικανοποιητικές διαστάσεις έτσι ώστε ένας άνθρωπος περπατούσε εντός με άνεση. Στην διαδρομή του είχαν κτιστεί 90 γέφυρες οι οποίες γεφύρωναν οποιοδήποτε εμπόδιο, χαράδρες, ρέματα, ποτάμια και άλλα. Το υπόγειο τμήμα του ξεπερνούσε τα 5 χιλ. Για μήκος περίπου 50 χιλ, διέθετε δύο αγωγούς μεταφοράς.

Το Ήδικτο απευθύνεται στον Έπαρχο της Πόλης και αναφέρεται σε αυτούς που κάνουν παρανόμως την άντληση του ύδατος κατευθειάν από το υδραγωγείο και όχι από τις δεξαμενές (*ex castellis*) και σε ποσότητες μεγαλύτερες από αυτές για τις οποίες είχε παραχωρηθεί το προνόμιο της άντλησης. Είναι μεταγενέστερος του προηγούμενου νόμου με στοιχεία 15. 2. 5.(389) με τον οποίον έχει συναφές περιεχόμενο. Φαίνεται ότι οι παραβάσεις ήταν συνεχείς και έτσι επιβλήθηκε το 395 ή 396 η έκδοση νέου Ήδικτου με το ίδιο περιεχόμενο.

Εικόνα 17. Υδραγωγείο Κωνσταντινούπολης [Πηγή: Jim Crow]

---

⁴⁷ A. H. M. Jones, *The later Roman Empire 284-602, Volume one*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1964, p.27.

Εικόνα 18. Υδραγωγείο Κωνσταντινούπολης [Πηγή: istanbultouristpass.com]

CTh. 15.2.7 [=brev.15.2.1.] (397)

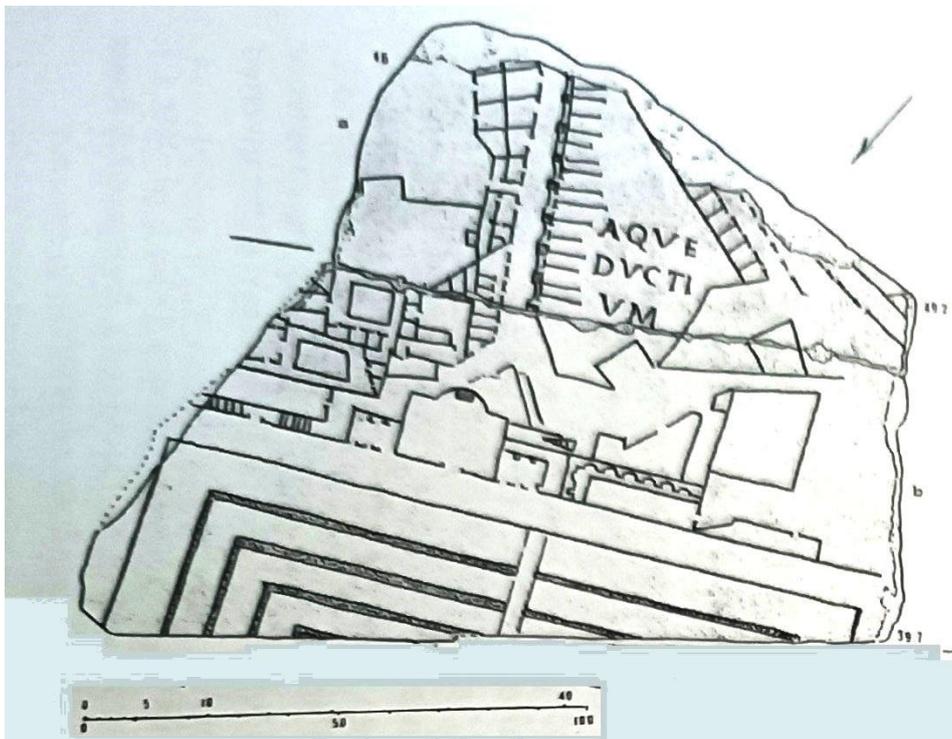
Idem aa. Asterio comiti Orientis. Post alia: usum aquae veterem longoque dominio constitutum singulis civibus manere censemus nec ulla novatione turbari, ita tamen, ut quantitatem singuli, quam vetere licentia percipiunt, more usque in praesentem diem perdurante percipiant: mansura poena in eos, qui ad inrigationes agrorum vel hortorum delicias furtivis aquarum meatibus abutuntur. Dat. kal. nov. Caesario et Attico cons. <i>Interpretatio.</i> Haec lex interpretatione non indiget. CTh. 15.2.7 [=Brev.15.2.1] (397 Nov. 1) CTh. 15.2.7 (=C.11.43.4) Σχετικά: C.J.11. 43. 4 και 15. 2. 1	Οι ίδιοι Αύγουστοι στον Αστέριο, Κόμη της Ανατολής. (Γενικός) Διατάζουμε τα παλαιότερα δικαιώματα νερού που θεμελιώθηκαν λόγω μακροχρόνιας κατοχής να παραμείνουν στην ιδιοκτησία αρκετών κατοίκων και να μην διαταραχθούν από καμία καινοτομία. Άρα κάθε άνδρας πρέπει να διατηρήσει την ποσότητα που κατέχει λόγω παλαιότερου δικαιώματος και εθίμου που διαρκεί έως σήμερα. Η τιμωρία θα παραμείνει ίδια με αυτή που επιβάλλεται σε άτομα που λανθασμένα χρησιμοποιούν μυστικά κανάλια νερού για άρδευση των κτημάτων ή τον καλλωπισμό των κήπων. Δόθηκε στις καλένδες του Νοεμβρίου το έτος της υπαρχίας των Καισαρίου και Αττικού. 1 Νοεμβρίου 397.

Με τον νόμο αυτόν ο αυτοκράτορας ρυθμίζει την υδροδότηση μέρους του ανατολικού τμήματος της αυτοκρατορίας. Σκοπός της ρύθμισης ήταν η διατήρηση των δικαιωμάτων υδροδότησης από οποιαδήποτε παρέμβαση των αρχών στο jus aqua. Η παράνομη άντληση νερού από τα υδραγωγεία ήταν σημαντικό πρόβλημα όλων των εποχών σε ολόκληρη την

αυτοκρατορία. Ο νόμος αναφέρει ότι αυτοί που είχαν δικαιώματα άντλησης νερού θα διατηρήσουν εφόσον δεν κάνουν αλλαγές στις ώρες λειτουργίας της άντλησης, στην ποσότητα του νερού και στον αριθμό των σωλήνων που είχαν συνδεθεί για την λήψη του ύδατος. Σε αντίθετη περίπτωση θα τιμωρηθούν με τις ίδιες ποινές που επιβάλλονται σε αυτούς που λαθραία με μυστικά κανάλια αρδεύουν τους αγρούς τους ή ποτίζουν τους κήπους τους. Έχουν διασωθεί αρκετές επιγραφές⁴⁸ στη Ρώμη που δείχνουν σε μορφή σκαριφήματος τις νόμιμες συνδέσεις με τις ιδιοκτησίες στις οποίες γράφονται τα ονόματα των ιδιοκτητών, για την άντληση νερού, τις ποσότητες άντλησης και τις ώρες λειτουργίας. Έτσι το προνόμιο της λήψης νερού δύναται να ελεγχθεί εύκολα από τις αρμόδιες υπηρεσίες στις οποίες προΐσταται ο curator

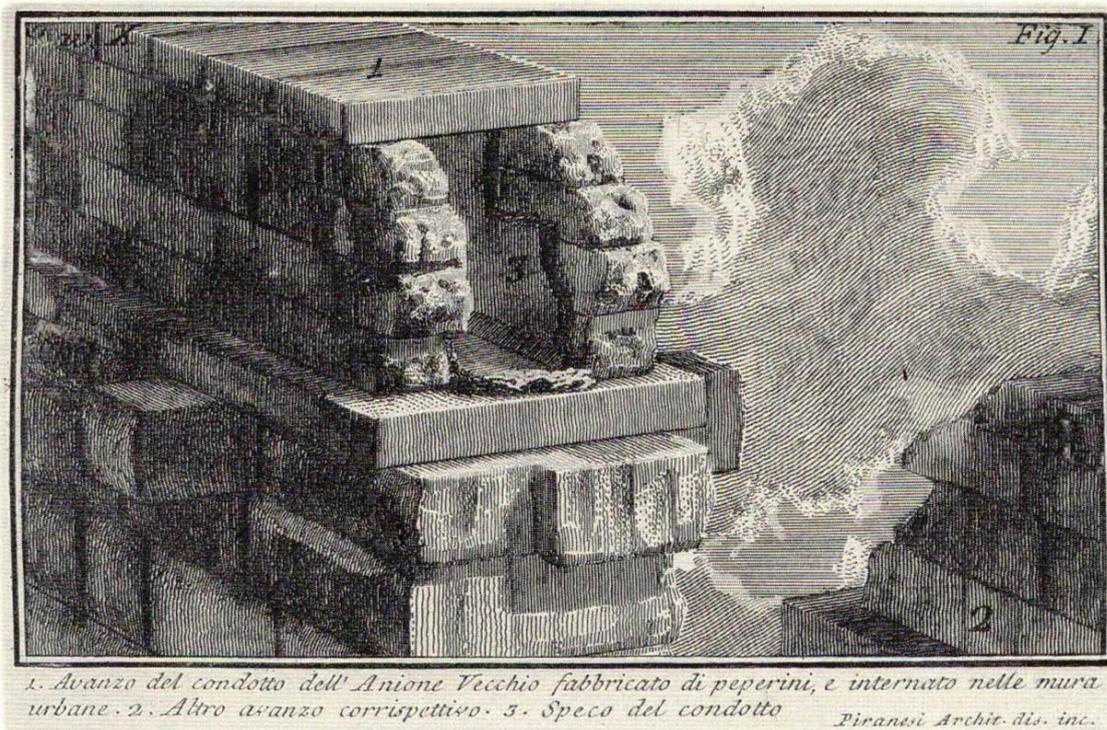
Σχετικά: *Codex Justinianus* 11, 43, 4. (Οι Αυτοκράτορες Αρκάδιος και Ονώριος στον Asterius, Count of the East. ....) CJ.11.43.4: *Imperatores Arcadius, Honorius*

Usum aquae veterem longoque dominio constitutum singulis civibus manere censemus nec ulla novatione turbari, ita tamen, ut quantitatem singuli, quam veteri licentia percipiunt, more usque in praesentem diem perdurante percipiant: mansura poena in eos, qui ad inrigationes agrorum vel hortorum delicias furtivis aquarum meatibus abutuntur. * arcad. et honor. aa. asterio com. orientis. * <a 397 d.K.Nov.Caesario et attico cons.>

Εικόνα 19. Διάγραμμα ροής ύδατος [Πηγή: JRA 12, 1999]

⁴⁸ Andrew Wilson, Deliveries extra urbem: aqueducts and countryside, *Journal of Roman Archeology*, JRA, Volume 12, 1999, p. 316.

Εικόνα 20. Τομή υδραγωγείου [Πηγή: PIRANESI, The Etchings]

CTh. 15.2.8 (399)

Idem aa. Messalae praefecto praetorio. Ex forma, cui nomen augusta est, quae in campania sumptu publico reparata est, nihil privatim singulorum usurpatio praesumat neque cuiquam posthac derivandae aquae copia tribuatur. Si quis autem meatum aquae ausus fuerit avertere, quinque libras auri aerario nostro inferre cogatur. Quidquid etiam ob eam fraudem ex rescripto fuerit elicatum vel qualibet arte temptatum, irritum habeatur. Dat. V kal. ian. Mediolano Theodoro v. c. cons. (399 dec. 28). Σχετικά: CIL II 2070, VI 1683, VI 1792, VIII 309 = 11532 = ILS 5649; AE 2004, 1681, all from the third or fourth century AD. PPO της ιταλίας το 399-400/	Οι ίδιοι Αύγουστοι στον Μεσσάλα Έπαρχο (Καμπανίας) Κανείς δεν πρέπει να υποθέτει πως μπορεί να οικειοποιηθεί νερό για ιδιωτική χρήση από το υδραγωγείο που ονομάζεται Augusta, το οποίο έχει επιδιορθωθεί με δημόσια έξοδα στην Campania και κανείς εφεξής δεν θα αδειοδοτηθεί να εκτρέψει νερό από εκεί. Εάν, ωστόσο, κάποιος τολμήσει να παρεκτρέψει κανάλι νερού, θα του επιβληθεί πρόστιμο πληρωμής 5 rounds χρυσού στο θησαυροφυλάκιο μας. Επίσης, εάν κάτι για χάρη μιας τέτοιας απάτης αποσπαστεί μέσω διατάγματος ή επιχειρηθεί μέσω απάτης θα κρατηθεί κενό. Δόθηκε τη Πέμπτη ημέρα πριν τις καλένδες του Ιανουαρίου στο Μιλάνο το έτος της υπαρχίας του ευγενέστατου Θεοδόρου 28 Δεκεμβρίου 399.

Το ενδιαφέρον του αυτοκράτορα δεν περιορίζεται μόνο στη Ρώμη αλλά και σε άλλες περιοχές νότια της πρωτεύουσας όπως στο Λάτιο, στη Καμπανία και αλλού. Το υδραγωγείο το οποίο προμήθευε νερό σε πολλές πόλεις ονομαζόταν *Aqua Augusta* προς τιμή του

αυτοκράτορα Αυγούστου ο οποίος είχε χρηματοδοτήσει⁴⁹ την αρχική κατασκευή του πιθανώς μεταξύ των ετών 33-12 π. Χ. Άρχιζε από τις πηγές *Acquaro* και *Pelosi* στα Απέννινα όρη, που είχαν άφθονο νερό, κοντά στο *Serino* σε υψόμετρο 371,0 μ. πάνω από το επίπεδο της θάλασσας και τελείωνε στο κόλπο της Νάπολης. Ο κεντρικός σκοπός της κατασκευής του υδραγωγείου ήταν να τροφοδοτήσει δύο κύρια λιμάνια τον πολεμικό ναύσταθμο του *Misenum* και το εμπορικό λιμάνι του *Puteoli* και τα δύο στον κόλπο της Νάπολης. Η διαφορά με τα άλλα υδραγωγεία της Ρώμης ήταν ότι το εν λόγω υδροδοτικό σύστημα επρόκειτο για ένα περιφερειακό σύστημα που τροφοδοτούσε πολλές πόλεις και εξοχικές κατοικίες σε αντίθεση με τα λοιπά που τροφοδοτούσαν αστικά κέντρα.

Το μήκος του υδραγωγείου ήταν περίπου 140 χιλ. το οποίο περιελάμβανε διακλαδώσεις στις πόλεις *Nola*, *Pompeii*, *Acerra*, *Herculaneum*, *Atella*, *Naples*, μετά τρεις κλάδους για εξοχικές κατοικίες, *Puteoli*, *Cumae*, *Baiae* και *Misenum*.

Θεωρείται το μεγαλύτερο υδραυλικό σύστημα στον ρωμαϊκό κόσμο μέχρι την κατασκευή του υδραγωγείου που έφερε νερό στην Κωνσταντινούπολη. Δεν έχουμε πληροφορίες για άλλες χορηγίες και δαπάνες για επισκευές⁵⁰ μέχρι τον 4ο αιώνα. Μία μαρμαρίνη επιγραφή διαστάσεων 1.86 x 0.86 x 0.17 μ. η οποία βρέθηκε στο *Acquaro* τον Αύγουστο του 1936 κατά την διάρκεια ανασκαφών για την κατασκευή σύγχρονου υδραγωγείου που θα τροφοδοτούσε νερό στη Νάπολη, μας βεβαιώνει την επισκευή που πραγματοποιήθηκε κατά την βασιλεία του Μ. Κωνσταντίνου το διάστημα 324 – 326 μ. Χ.

Ο νόμος απαγορεύει την λήψη νερού από το υδραγωγείο για ιδιωτική χρήση και σε αντίθετη περίπτωση επιβάλλει υψηλό πρόστιμο. Η καταστρατήγηση αφορά στην παράνομη λήψη νερού για ιδιωτική χρήση κατευθείαν από το υδραγωγείο με την κατασκευή απαραίτητου καναλιού. Απαρχές του νόμου αυτού και του τρόπου διαχείρισης του ύδατος⁵¹ συναντάμε στο Ήδικο το οποίο αφορούσε στο υδραγωγείο του *Venafrum*⁵² με την λατινική πλήρη ονομασία *Colonia Augusta Julia Venafrum*, και τη σημερινή ονομασία *Venafrro* που κατασκευάστηκε την εποχή του Αυγούστου και ήταν σύγχρονο με αυτό της Καμπανίας που τροφοδοτούσε την Πομπηία και άλλες γειτονικές πόλεις. Μέσα στην πόλη της Πομπηίας υπήρχε μεταξύ άλλων κλάδων ειδικός κλάδος ο οποίος τροφοδοτούσε νερό τις ιδιωτικές

---

⁴⁹ α) Ο Φροντίνος (Frontinus) στο έργο του, «*De aquaeductu*» πληροφορεί για τα μεγάλα ποσά που δαπανήθηκαν για την κατασκευή των υδραγωγείων της πρωτεύουσας Συγκεκριμένα το υδραγωγείο *Anio Novus*, μήκους 86 χλμ., που κατασκευάστηκε τον 1ο αι. μ.Χ., κόστισε 350.000.000 σηστέρσια, ποσό πολύ υψηλό. Να ληφθεί υπόψη ο ετήσιος μισθός ενός επαγγελματία στρατιώτη της εποχής ήταν 1.200 σηστέρτια.

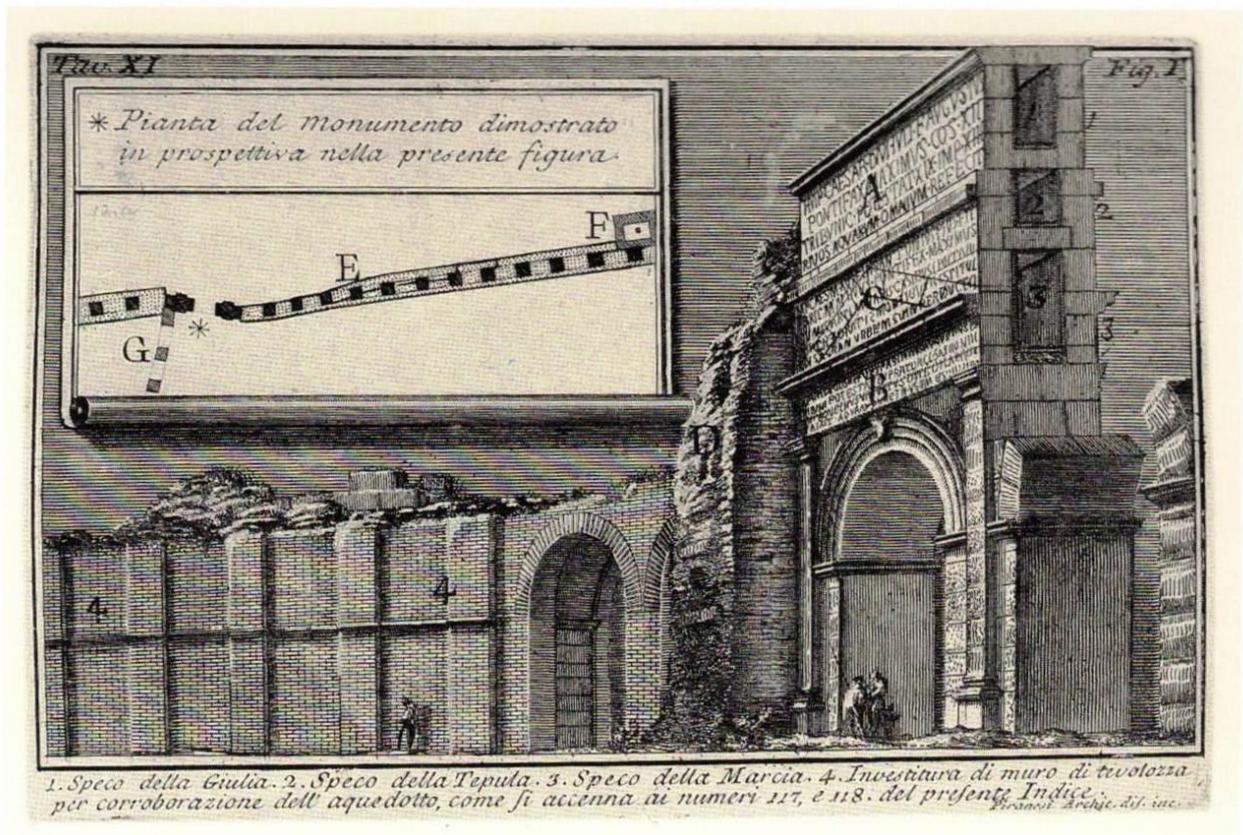
β) Ομοίως ο ιστορικός της εποχής του Αυγούστου *Fenestalla* αναφέρει ότι το κόστος της επισκευής των δύο υδραγωγείων *Appia* και *Anio* και η κατασκευή ενός τρίτου αγωγού που έφερε νερό στην Ρώμη και ονομάστηκε *Marcia*, προς τιμή του πραιτόρα *Quintus Marcius* ανήλθε στο ποσό των 180.000.000 σηστέρσια, τα οποία ελήφθησαν από τη λεία των καταστροφών από τους ρωμαίους της Κορίνθου και της Καρχηδόνας. Σχετικά: R.H.Rodgers, «*Sextus Julius Frontinus, De Aquaeductu Urbis Romae*», στο *Journal of Roman Archeology*, vol. 18, 2005, p.516.

⁵⁰ Στην ΑΕ 1939, σ.151 αναφέρεται μία επιγραφή η οποία βεβαιώνει επισκευαστικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στο υδραγωγείο από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο και τους υιούς του Γρίσπο και Κωνσταντίνο με δικά τους χρήματα.

⁵¹ [Ed]ict[um im]p. Ca[esaris Augusti] (17-11 BC) *Quaeque aqua in oppidum Venafranorum it fluit ducitur, eam aqua | distribuere describere uendundi causa, aut ei rei uectigal inponere consti|tuere, Iluiro Iluiris praefec(to) praefectis eius coloniae ex maioris partis decurij|onum decreto, quod decretum ita factum erit, cum in decuri |...*

⁵² CIL X 4842 = ILS 5743, γραμμές 37–43,

οικίες.⁵³ Ήδη από το 79 μ. Χ. η Πομπηία είχε πάψει να υπάρχει ως πόλη και ως χώρος .Είχε καλυφθεί πλήρως από τα πυροκλαστικά υλικά που προέκυψαν από την έκρηξη του ηφαιστείου Βεζούβιου. Στο μουσείο *Venafro* εκτίθεται η *Tavola Acquaria* δηλαδή επιγραφή που έχει γραφτεί το Ήδικτο στο οποίο αναφέρεται η ίδρυση δημόσιου υδραγωγείου και ο κανονισμός για τη διαχείρισή του. Από το κείμενο της επιγραφής με στοιχεία *CIL X.4842*. προκύπτει ότι για να έχουμε τη μέγιστη παροχή στην πόλη απαιτείται καλή διαχείριση και περιορισμός των ζημιών στην υποδομή. (*neve cui eorum, per quorum agros ea aqua ducitur, eum aquae ductum corrumpere abducere uere possit, aver|| tere facereve, quominus ea aqua in oppidum Venafranorum recte duci| liceat.*⁵⁴

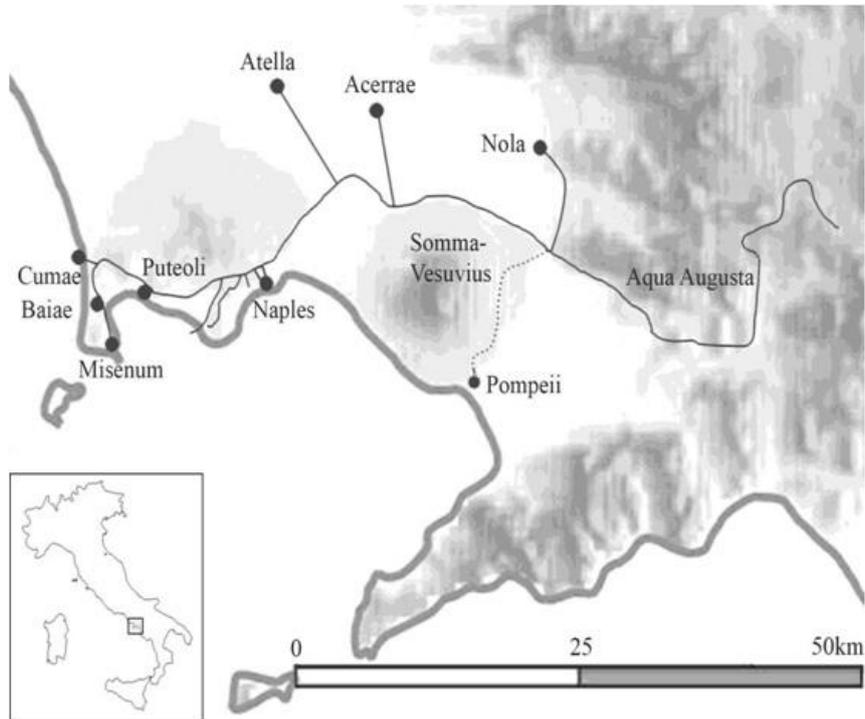

Εικόνα 21. Υδραγωγείο του Κλαυδίου στη Ρώμη - Όψη και κάτοψη τμήματος διαδρομής
[Πηγή: PIRANESI, The Etchings]

⁵³ Richard Olsson, *The water-supply system in Roman Pompeii* Licentiate Thesis, Classical archaeology and ancient history, Lund University, 2015, p. 73-87.

⁵⁴ *CIL X.4842.33-5.*

Εικόνα 22. Τοπογραφικό διάγραμμα περιοχής Καμπανίας – Διαδρομή υδραγωγείου

Εικόνα 23. Τελική δεξαμενή διανομής ύδατος (Castellum Divisorium) στην Πομπηία
[Πηγή: Pompeii Sites]

CTh. 15.2.9 (400)

Idem aa. ad Flavianum praefectum Urbi. Ne quis claudiam interruptis formae lateribus adque perfossis sibi fraude elicita	Οι ίδιοι Αύγουστοι στον Φλαβιανό, Έπαρχο της Πόλης (Ρώμης). Κανείς εξαιτίας μίας δόλιας προκλητικής

existimet vindicandam. Si quis contra fecerit, earum protinus aedium et locorum amissione multetur. Officium praeterea, cuius ad sollicitudinem operis huius custodia pertinebit, hac poena constringimus, ut tot librarum auri illatione multetur, quot uncias claudiae nostrae coniventia eius usurpatas fuisse constiterit. Dat. VI id. nov. Mediolano Stilichone et Aureliano cons. (400 nov. 8). Σχετικά: Επιγραφή ανάμνησης της αποκατάστασης του Castellum Aquae Claudiae στη Ρώμη από τον πρώην praet. έπαρχος C. Ceionius Rufius Volusianus signo Lampadius Corpus Inscriptionum Latinarum 06, 01751. (EDCS) και EDR112711 (EAGLE)	άδειας θα σκεπτότανε να διεκδικήσει για τον εαυτό του τη χρήση του Υδραγωγείου του Claudian με διάσπαση και διάτρηση των πλευρών του. Εάν κάποιος αντιβαίνει τον κανονισμό, θα τιμωρηθεί με στέρηση των κτιρίων και των ιδιοκτησιών (που χρησιμοποιεί το νερό). Παράλληλα, περιορίζουμε μέσω της συγκεκριμένης τιμωρίας το υπαλληλικό προσωπικό του οποίου στην επιμέλεια είναι η φροντίδα του συγκεκριμένου έργου, δηλαδή με αυτή τη τιμωρία, θα του επιβληθεί πρόστιμο καταβάλλοντας τόσες rounds χρυσού όσες ίντσες νερού το Claudian Υδραγωγείο αποδείχτηκε ότι έχει στερηθεί με την δική τους συνενοχή. Δόθηκε την έκτη ημέρα πριν τις ίδες του Νοεμβρίου στο Μιλάνο το έτος της υπαρχίας των Στηλίχωνα και Αυρηλιανού. 8 Νοεμβρίου 400.

Ο Nicomachus Flavianus⁵⁵ (ο νεώτερος) υπηρέτησε σε πολλά ανώτατα ιερατικά⁵⁶ και δημόσια αξιώματα κατά τη διάρκεια του βίου του υπό την εξουσία πολλών αυτοκρατόρων, του Βαλεντινιανού Β΄(371-392), του Θεοδοσίου (379-395) και του Ονώριου (399-). Ήταν υιός του Virius Nicomachus Flavianus. Ξεκίνησε με το αξίωμα του GONSVLARIS CAMPANIAE, σε άγνωστο χρόνο πριν το 382. Συνέχισε ως προκόνσουλ της Ασίας (proconsul ASIAE) στο διάστημα 382-3. Στη συνέχεια έπαρχος της πόλης της Ρώμης (PvR) στο διάστημα 392/4. Ομοίως έπαρχος της πόλης της Ρώμης (PVR) στο διάστημα 399-400. Ακόμη έπαρχος της πόλης της Ρώμης (PVR) το 408, για την θητεία⁵⁷ του οποίου διατυπώνονται προβληματισμοί. Και τελείωσε την πολιτική καριέρα του με το αξίωμα του έπαρχου του πραιτωρίου της Ανατολής (PPO ITALIAE ILLYRICI ET AFRICAE) στο διάστημα 431-2.

Ο νόμος αυτός αναφέρεται στο υδραγωγείο της Ρώμης που φέρει το όνομα του αυτοκράτορα Κλαυδίου, συνολικού μήκους περίπου 67 χιλ. Το υδραγωγείο αυτό μαζί με το Ανίο Novus άρχισαν να κατασκευάζονται από τον αυτοκράτορα Καλιγούλα το 38 μ.Χ. Ολοκληρώθηκε από τον Κλαύδιο το 52 μ. Χ. προς τιμή του οποίου έλαβε το όνομα. Τα δύο υδραγωγεία προστέθηκαν στα επτά υπάρχοντα την εποχή της κατασκευής του και εξασφάλισαν την ύδρευση της Ρώμης με μία συνολική παροχή⁵⁸ περίπου 1.150.000 κ.μ την ημέρα. Το μέγιστο ύψος του ανέρχεται στα 27,41μ. Εκτός των τειχών της Ρώμης ένα

⁵⁵ A. H. M. Jones, *The later Roman Empire 284-602, Volume one*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1964, p.346

⁵⁶ Averil Cameron, *Η Ύστερη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, Ινστιτούτο του Βιβλίου- Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2000, σ.σ. 130-121.

⁵⁷ CJ 2 15. 1, της 29 Νοεμβρίου 408.

⁵⁸ Wikipedia, List of aqueducts in the city of Rome

σημαντικό ποσοστό⁵⁹ του νερού του υδραγωγείου τροφοδοτούσε μέσω καναλιών διακλάδωσης υπάρχουσες πολυτελείς βίλλες κατά μήκος του αγωγού μεταξύ των οποίων ήταν η *Sette Bassi* στην *Via Latina* και η του Ηρώδη του Αττικού (*Herodus Atticus*) στην κοιλάδα της *Caffarella*. Η μεταφορά του νερού δεν γινόταν κατευθείαν από το υδραγωγείο μετά από διάτρηση των τοιχωμάτων αλλά από παράπλευρη δεξαμενή. Η παροχή του Κλαυδίου υδραγωγείου εκτιμάται σε 4.607 *quinariae*⁶⁰ την ημέρα ή 191.190 κ.μ. την ημέρα, καθόσον το 1 *quinaria*⁶¹ αντιστοιχεί σε 41,50 κ. μ.

Στην *Porta Maggiore* στο τείχος του Αυρηλίου (3ος αιώνας μ.Χ.) συναντώνται δύο υδραγωγεία που φέρουν τις αντίστοιχες επιγραφές *CIL 6.1256 (=ILS218)*, και *CIL 6.1257 (=ILS 218)*, και *CIL 6.1258 (=ILS 218)*.

Η πρώτη αναθηματική επιγραφή αναφέρεται στην ολοκλήρωση του υδραγωγείου από τον Κλαύδιο, το κείμενο της οποίας είναι το κάτωθι: *CIL 6.1256 (=ILS218)*,

Ti(berius) Claudius Drusi f(ilius) Caisar Augustus Germanicus pontif(ex) maxim(us), |tribunicia potestate XII, co(n)s(ul) V, imperator XXVII, pater patriae, |aquas Claudiam ex fontibus, qui vocabantur Caeruleus et Curtius a milliario XXXXV, | item Anienem novam a milliario LXII sua impensa in urbem perducendas curavit.

Σε μετάφραση: *Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus, the son of Drusus, pontifex maximus (=chief priest), in his twelfth year of tribunician power, consul for the fifth time, imperator twenty-seven times, father of his country, saw to it that, at his own expense, the aqua Claudia be brought from the 45th milestone, from the springs which are called the Caeruleus and Curtius, and too the Anio Novus be brought from the 62nd milestone into the city of Rome.*

Επί πλέον υπάρχουν άλλες δύο επιγραφές⁶² οι *CIL 6.1257* και *CIL 6.1258* που αφορούν τις επισκευές του υδραγωγείου από τους αυτοκράτορες Βεσπασιανό και Τίτο.

CIL 6.1256 (=ILS218), Porta Maggiore

*TI CLAUDIVS DRVSI F CAISAR AVGVSTVS GERMANICVVS
PONTIF MAXIM | TRIBVNICIA POTESTATE XII COS V
IMPERATOR XXVII PATER PATRIAE | AQVAS CLAVDIAM EX
FONTIBVVS QVI VOCABANTVR CAERVLEVS ET CVRTIVS A
MILLIARIO XXXXV | ITEM ANIENEM NOVAM A MILLIARIO
LXII SVA IMPENSA IN VRBEM PERDVCENDAS CVRAVIT
CIL 6.1258 (=ILS 218)), Porta Maggiore*

*IMP T CAESAR DIVI F VESPASIANVVS AVGVSTVS PONTIFEX
MAXIMVS TRIBVNIC | POTESTATE X IMPERATOR XVII
PATER PATRIAE CENSOR COS VIII | AQVAS CVRTIAM ET
CAERVLEAM PERDVCTAS A DIVO CLAVDIO ET POSTEA | A
DIVO VESPASIANO PATRE SVO VRBI RESTITVTAS CVM A
CAPITE AQVARVM A SOLO VETVSTATE DILAPSAE ESSENT
NOVA FORMA REDVCENDAS SVA IMPENSA CVRAVIT*

⁵⁹ Esther Boise van Deman, *The building of the Roman Aqueducts*, ed, Carnegie Institution of Washington, July 1934, p.189.

⁶⁰ Ο.π. σ. 189.

⁶¹ Σύμφωνα με τον Ιταλό μηχανικό Claudio Di Fenizio Frontinian ένα *quinaria* ισούται με 40,6 κ.μ/24 ώρες ή 0,47 λίτρα/ δευτερόλεπτο. Κατά τον Pace (1983) ένα *quinaria* ισούται με 41,8 κ.μ./24 ώρες ή 0,48 λίτρα/δευτερόλεπτο

⁶² R. H. RODGERS, *FRONTINUS: DE AQUAEDUCTU URBS ROMAE*, Cambridge University Press, 2004, p. 338.

Εικόνα 26. Υδραγωγείο του Κλαυδίου στη Ρώμη
[Πηγή: THE BUILDING OF THE ROMAN AQUEDUCTS by Esther Boise Van Deman]

4.2 Ιουστινιάνειος Κώδικας (*Codex Justinianus*)

Ο Κώδικας του Ιουστινιανού αποτελεί μια σημαντική συλλογή νόμων που καταρτίστηκε υπό την αιγίδα του αυτοκράτορα *Ιουστινιανού*. Αποτελούσε σύνθεση αυτοκρατορικών νόμων από την εποχή του *Αδριανού* έως και του *Ιουστινιανού*, στην οποία είχε ενταχθεί μια αναθεώρηση παλαιότερων κωδικοποιήσεων που είχαν πραγματοποιηθεί από *Ρωμαίους* αυτοκράτορες.

Ο Ιουστινιάνειος Κώδικας (*Codex Justinianus*) υπήρξε το πρώτο μέρος του συνολικού κώδικα, ο οποίος ονομάστηκε κατά τον 16ο αιώνα *Corpus Iuris Civilis*. περιελάμβανε τον *Codex Justinianus* και τις επεκτάσεις αυτού *Constitutionum*, τον *Πανδέκτη* ή *Περίληψη* (*Pandectae/ Digesta*), τις *Εισηγήσεις* (*Institutiones*) και τις *Νεαρές* (*Novellae*).

4.2.1 Αναφορές νερού στον Ιουστινιάνειο κώδικα

Διαφορετική και πληρέστερη εικόνα υπάρχει στην Ιουστινιάνεια νομοθεσία (*Corpus Juris civilis*) η οποία αναφέρεται κυρίως στα ύδατα εκτός υδραγωγείων και στη χρήση τους στη γεωργία και τις δουλείες που δημιουργούνταν μεταξύ των ιδιοκτητών γης λόγω της ροής των υδάτων. Επίσης αναφέρονται θέματα ομβρίων υδάτων, θέματα πλεύσης ποταμών και τις αντίστοιχες δουλείες που δημιουργούνται.

Το νερό έχει σημαντικό ρόλο στους Πανδέκτες (*Digesta*) και ειδικά σε τρία από τα πενήντα βιβλία στα 8, 39 και 43. Στο βιβλίο 8, αναφέρονται δουλείες ύδατος από υδραγωγεία. Το βιβλίο 39 και το κεφάλαιο 3, φέρει τον τίτλο «*Περί ύδατος και διακλώσεως ομβρίου ύδατος*» και αφορά σε διατάξεις για όμβρια ύδατα, σε προβλήματα που δημιουργούνται από την χρήση τους και τα απαραίτητα τεχνικά έργα στην ύπαιθρο για την προστασία από τη ροή τους. Στο βιβλίο 43 υπάρχουν κεφάλαια όπως 12, 13, 14, 15 που αφορούν σε ποταμούς, στο πλεύσιμο αυτών, και στα απαραίτητα προστατευτικά έργα στις όχθες. Χαρακτηριστική είναι η εισήγηση του Πομπωνίου που έχει ενταχθεί στο (Dig. 43, 20, 2) ως: «*Αν έχω το δικαίωμα να διοχετεύω νερό κατά τη διάρκεια ορισμένων ωρών, είτε ημέρας είτε νύκτας, δεν επιτρέπεται να λαμβάνω (παροχετεύω) νερά οποιαδήποτε άλλη στιγμή από το χρόνο κατά το*

οποίο έχω δικαίωμα». Αναφέρεται στις δουλείες για αγροτικές εκτός πόλης καλλιέργειες αλλά είναι εύλογο να δεχθούμε λόγω περιεχομένου ότι αφορά και τις άδειες λήψης νερού μέσα στην πόλη.

Σε δύο βιβλία στο 7 και 41 εμφανίζονται περιστασιακά τα θέματα νερού. Οι πολλές υπάρχουσες αναφορές-νόμοι στους Πανδέκτες σε σχέση με τον Θεοδοσιανό κώδικα μας προβληματίζουν εάν οφείλονται σε αλλαγή της γενικότερης αυτοκρατορικής πολιτικής για τα ύδατα ή ήταν αποτέλεσμα του τρόπου συγγραφής του Θεοδοσιανού Κώδικα.

5. Συμπέρασμα

Ο έλεγχος και η αξιοποίηση των φυσικών πόρων ήταν αποτέλεσμα της κατάκτησης από τους Ρωμαίους των περιοχών, οι πληθυσμοί των οποίων ανέπτυξαν σταδιακά ένα είδος ρωμαϊκής συνείδησης.

Στους νόμους που έχουν ενταχθεί στους κώδικες εμφανίζεται η κοινότητα ως κύρια μορφή της κοινωνίας. Αποτελούν δε οι νόμοι - Ήδικτα και το περιεχόμενο τους έκφραση του «εκρωμαϊσμού» των κατακτημένων περιοχών. Ακόμη αποτελούν το υπόβαθρο και το μέσον για την πολιτισμική ομογενοποίηση των νέων κατακτημένων πληθυσμών και για να κτιστεί σιγά-σιγά η κοινή κουλτούρα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

Από τα μέχρι σήμερα υπάρχοντα στοιχεία προκύπτει ότι ο αυτοκράτορας στα θέματα νερού είχε την ευθύνη για τις μεγάλες πόλεις της Ρώμης, Κωνσταντινούπολης, Αντιόχειας και ίσως και Αλεξάνδρειας. Για τις μικρότερες πόλεις και γενικά τις επαρχίες η ευθύνη άνηκε στον Έπαρχο μετά από αυτοκρατορική παραχώρηση.

Η τροφοδοσία των πόλεων με πόσιμο νερό, των λουτρών και των εγκαταστάσεων προσφοράς άνεσης στους κατοίκους, ήταν συνεχής φροντίδα των αυτοκρατόρων.

Υπήρχε νομοθεσία, η οποία εξασφάλιζε τον έλεγχο και την διαχείριση των αστικών συστημάτων ύδρευσης και των αγροτικών αρδευτικών συστημάτων.

Η κατασκευή των υδραγωγείων ήταν πάντα δαπανηρή με κεφάλαια που χορηγούνταν από πολλές πηγές.

Το πρόβλημα της κλοπής ύδατος ήταν ένα συνεχές φαινόμενο το οποίο αντιμετώπιζονταν διαχρονικά δύσκολα παρά την νομοθεσία και τις ποινές που επιβάλλονταν.

Η συντήρηση των υδραγωγείων, η οποία ήταν δαπανηρή, από υποχρέωση της κρατικής εξουσίας μεταφέρονταν σταδιακά στους ιδιώτες ιδιοκτήτες των ομόρων γηπέδων του δικτύου.

Βιβλιογραφία

- 1) Georgia A. Aristodemou and Theodosios P. Tassios, *Great Water Works, Aqueducts and monumental fountain structures. Function in context*, Archaeopress Roman Archeology 35, Athens.
- 2) Enzo Levi, *Η επιστήμη του νερού, οι βάσεις της σύγχρονης υδραυλικής*, Εκδόσεις Τ.Ε.Ε. Αθήνα 2001.
- 3) Πρακτικά του 8^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Ελληνικής Υδροτεχνικής Ένωσης, 19-21 Απριλίου 2000, Αθήνα.
- 4) Options 83, *Water culture and water conflict in the Mediterranean Area*, Bari- CIHEAM, 2008.
- 5) Herbert Hunger, *Η Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τόμος Γ', MIET, 1994.
- 6) Έννιο Κόντσινα, *Η Βυζαντινή Πόλη*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Ι.Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2009.

- 7) Δημητρίου Γκόφα, *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου*, Εκδόσεις Αντωνίου Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1999.
- 8) Δήμητρα Π. Καραμπούλα, *Η Νομοθετική Δραστηριότητα του Διοκλητιανού και η Κρατική Παρέμβαση στον Τομέα του Δικαίου: Ο Γρηγοριανός και ο Ερμογενειανός Κώδικας*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Μονογραφίες II, Αθήνα 2008.
- 9) Dagron Gilbert, *Η Γέννηση μιας Πρωτεύουσας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζης (ΜΙΕΤ), Αθήνα, 2000
- 10) Luigi Ficacci, Istituto Nazionale per la Grafica, Rome, *Giovani Patista Piranesi*, Taschen.
- 11) Recent Research in Late- Antique Urbanism, edited by Luke Lavan *Journal of Roman Archeology (JRA)*, Supplementary series, number forty two, Portsmouth island, 2001.
- 12) Robert Ousterhout, *Master builders of Byzantium*, Princeton University press, Princeton, New Jersey, 1999.
- 13) David Johnston, *Roman Law in Context*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- 14) Jill Harries, *Law and Empire in Late Antique*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- 15) Σπύρου Ν. Τρωιάνου, *Οι Πηγές του Βυζαντινού Δικαίου*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 1999.
- 16) Λιβάνιου, *Αντιοχικός*, Εκδ. Κατάρτι, Αθήνα, 1999.
- 17) *Πανδέκται* (Corpus Uris Civilis), τόμος Γ΄, Εκδ. Αναστάσιος Κωνσταντινίδης εν Αθήναις 1889.
- 18) Δημητρίου Θεοφανόπουλου, *Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου*, Εν Αθήναις 1901.
- 19) Academia edu. Άρθρα σχετικά με το νερό όπως, Efthymios Kakavogiannis, *Amalgamating Greek and Roman Law...*
- 20) Άρθρα στο *Journal of Roman Archaeology* (Vol. 12,17,42...)
- 21) Βιτρούβιου, *Περί Αρχιτεκτονικής*, βιβλίο 9, μετάφραση Παύλος Λέφας, εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 1996.
- 22) Ben Wilson, *Η ιστορία των πόλεων, της μεγαλύτερης ανακάλυψης τοα ανθρώπου*, Εκδ. Διόπτρα, Αθήνα 2022.
- 23) Johnson, Coleman-Norton & Bourne, *Ancient Roman Statutes*, Austin, 1961.
- 24) Dagron Gilbert, *Η Γέννηση μιας Πρωτεύουσας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζης (ΜΙΕΤ), Αθήνα, 2000,

ΑΙΓΙΔΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού

ΧΟΡΗΓΟΙ

ΤΕΧΝΙΚΟ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΤΗΡΙΟ
ΕΛΛΑΔΑΣ

ΟΜΙΛΟΣ ΤΕΕ ΤΕΡΝΑ

ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ

ΜΕΓΑΡΟ
ΜΟΥΣΙΚΗΣ
ΑΘΗΝΩΝ